

11-тақырып

СУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕЖИМІ ЖӘНЕ ОНЫ ҚОРҒАУ

Мақсаты: Студенттерде Судың құқықтық режимінің түсінігі мен жалпы сипаттамасы. Қазақстан Республикасының Су кодексі және суларды ұтымды пайдалану мен қорғауды қамтамасыз ететін басқа да заңдар. Қазақстан Республикасы су заңдарының мақсаттары мен міндеттері туралы мәліметтерді қалыптастыру

Судың құқықтық режимінің түсінігі мен жалпы сипаттамасы. Қазақстан Республикасының Су кодексі және суларды ұтымды пайдалану мен қорғауды қамтамасыз ететін басқа да заңдар. Судың заңдық түсінігі жаратылыстану ғылымындағы судың түсінігінен ажыратылады. Жаратылыстану ғылымы бойынша су – бұл сұйық, қатты және газ күйінде кездесетін сутегі мен оттегінің химиялық қосылысы. Суды құқықтық мағынада айқындау үшін «сулар» терминін қолданамыз, Қазақстан Республикасының Су кодексіне сәйкес, сулар – су объектілерінде жинақталған барлық сулардың жиынтығы. Көріп тұрғанымыздай, «су» және «сулар» түсініктері арасында елеулі айырмашылық бар. Біріншісі – кеңістіксіз сипаттағы затты құраса, екіншісі – осы заттың жер беті құрлығы рельефі мен жер қойнауында орын алуы. Осы екі түсінікті салыстырамыз. ҚР территориясында орын алған су қорын үш бөлікке бөлуге болады:

Судың кеңістіктегі физикалық жағдайы мен жай-күйіне қарай құқықтық реттеуге келмегендіктен қорғауға жататын жеке табиғи объект бола алмайды. Мысалы, атмосфералық су буы, жер қойнауында еріген су, жануарлар мен өсімдіктер организміндегі су. Олар тек атмосфералық ауа, жер, жануарлар мен өсімдіктер дүниесінің құрамдас бөлігі ретінде қорғалады.

Жер үсті су айдындарын, жер асты көздерін, мұздықтарды және т.б. құрайтын сулар. Ол қоғамдық қатынастардың жеке объектісі бола алады.

Адам еңбегімен қоршаған ортадан бөліп алынған су, яғни түрлі қоймаларда, сыйымдылықтарда, сауыттардағы су құбыры желілерінде айналушы су.

Жоғарыда аталған категориялардан тек екіншісі ғана экологиялық құқық нормаларымен қорғауға жататын табиғи объект талаптарына сай келеді. Бірінші категория ешқандай құқықтық реттеуге келмейді, ал үшінші категория табиғи объект ерекшелігі сипатына сәйкес келмейді, яғни барлық қоршаған табиғи ортамен байланысы. Осыдан шығатыны, «су» түсінігі «сулар» түсінігінен әлдеқайда ауқымды болып табылады.

«Сулардың» құқықтық белгісі болып олардың ҚР су қорындағы есептілігі табылады. Қазақстан Республикасында тұщы су қоры шамамен 524 км³ құрайды. Оның ішінде көлдер – 190, мұздықтар – 80, өзендер – 101, су қоймалары – 95, жер асты сулары – 5,8. Қазақстандағы ең ірі су айдындары болып Каспий және Арал теңіздері, Балқаш көлі табылады. Шамамен 39 мың өзендер мен уақытша су ағындары, 48 мың көлдер есепке алынған. Ірі су ағындарына Ертіс, Іле, Сырдария, Тобыл, Орал, Торғай және Шу өзендері жатады. Су ресурстары әр аймақ бойынша түрлі орналасқан. Шығыс аймағында – 34,5%, солтүстік – 4,2, орталық – 2,6 %, оңтүстік-шығыс – 24,1%, оңтүстік – 21,2%, батыс – 13,4% [1].

Су қатынастарын реттейтін заңнама ҚР Конституциясына негізделеді және 2003ж. 9 шілдедегі ҚР Су кодексі және өзге де нормативтік құқықтық актілерден тұрады. Олардың ішіндегі маңыздылары болып «Су пайдаланушылардың ауылдық тұтыну кооперативтері туралы» 2003 ж. 8 сәуірдегі ҚР заңы; «Суды бақылау мен есепке алудың нормативтік-техникалық, санитарлық-эпидемиологиялық және метрологиялық қамтамасыз ету талаптарын әзірлеу, келісу әрі бекіту ережесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2004 жылғы 6 ақпандағы қаулысы; «Мемлекеттік су кадастрын енгізу ережесін бекіту туралы» ҚР Үкіметінің 2003 ж. 31 желтоқсандағы қаулысы;

«Су объектілерінің мемлекеттік мониторингін, суларды мемлекеттік есепке алу және оларды пайдалануды енгізу ережесін бекіту туралы» ҚР Үкіметінің 2004 ж. 26 қаңтардағы қаулысы, т.б.

Су ресурстарын ұтымды пайдалану мен қорғаудың тиімділігі су қатынастарын құқықтық реттеуден көрініс табады.

Кеңестік кезеңдегі су қатынастары 1970 ж. 10 желтоқсандағы «КСРО және кеңестік республикалар су заңнамасының негіздері» КРСО Заңы және 1972 ж. 27 желтоқсандағы ҚазКСР Су кодексімен реттелген.

Еліміз егемендік алғаннан кейін ҚР Жоғарғы кеңесі 1993 ж. 31 наурызда Қазақстан Республикасының Су кодексін қабылдады. Өткен кезеңде әрекет еткен ҚР Су кодексінің көптеген ережелері ескірген.

2003 ж. 9 шілдеде Қазақстанда жаңа Су кодексі қабылданды. Кодекс 11 бөлімнен, 32 тараудан және 146 баптан тұрады. Жаңа кодекстің қабылдану қажеттілігі ең алдымен су шаруашылығы мен ауыл шаруашылығы секторындағы нарықтық қатынастардың дамуымен көрініс тапты.

Бұл Кодекс су пайдаланушылардың халықтың суға әділ және теңдей қол жеткізуі халықаралық қағидасына негізделеді. Жаңа Су кодексін енгізу барысында жер асты және жер үсті суларына рұқсат беру жүйесі ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің Су ресурстары жөніндегі комитетінің құзырына шоғырланды. Алғашында жер асты суларын пайдалану және қорғау ҚР Энергетика және минералды ресурстары министрлігінің Геология және жер қойнауын қорғау жөніндегі комитетінің құзырында болатын.

Су ресурстарын мемлекеттік басқаруға, пайдалануға және қорғауға байланысты мәселелер заңға негізделген актілермен реттеледі. Оның ішінде, Үкімет қаулыларымен келесідей мәселелер реттеледі:

- су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы мемлекеттік жоспарлау;
- жер үсті және жер асты суларын мемлекеттік есепке алу, мемлекеттік су кадастры, су объектілерінің мемлекеттік мониторингін енгізу;
- облыстар арасында су қатынастарын реттеу;
- арнайы су пайдалануға рұқсат пен лицензия беру;
- су ресурстарын пайдаланудың төлемі;
- ауызсумен қамтамасыз ету;
- су ресурстарын зиянды әсерлерден қорғау және су объектілерінің жағдайына әсер етуші шаруашылық қызметті реттеу;
- жекелеген сумен жабдықтау жүйелерін субсидиялау және т.б.

Іс жүзінде су сапасын реттеуші нормативтік құжаттар ведомстволық болып келеді. Су объектілеріне жол берілетін шекті зиянды әсерлердің нормативтері Денсаулық сақтау министрлігінің Санитарлық-эпидемиологиялық қызмет органдарымен ҚР Қоршаған ортаны қорғау министрлігі келісімі бойынша бекітіледі.

Қазақстан Республикасы су заңдарының мақсаттары мен міндеттері. Қазақстан Республикасы су қорының түсінігі мен құрамы және оның жеке бөліктерінің құқықтық режимі. ҚР су заңдарының мақсаттары мен міндеттері ҚР Су кодексінде айқындалған. Су кодексінің 3-бабының 1-тармағына сәйкес Қазақстан Республикасы су заңдарының мақсаттары халықтың және қоршаған ортаның тіршілік жағдайларын сақтау мен жақсарту үшін су пайдалану мен су қорын қорғаудың, сумен жабдықтаудың және су бұрудың экологиялық қауіпсіз және экономикалық оңтайлы деңгейіне қол жеткізу және қолдау болып табылады. Қазақстан Республикасы су заңдарының міндеттері:

- 1) су қорын пайдалану және қорғау, сумен жабдықтау және су бұру саласындағы мемлекеттік саясатты жүргізу;
- 2) су қатынастарын, сумен жабдықтау және су бұру саласындағы қатынастарды реттеу;
- 3) тұрақты су пайдалануды және су қорын қорғауды, сумен жабдықтауды және су бұруды қолдау мен дамытудың құқықтық негіздерін қамтамасыз ету;
- 4) су қорын пайдаланудың және қорғаудың, сумен жабдықтаудың және су бұрудың негізгі принциптері мен бағыттарын айқындау;
- 5) су ресурстарын зерттеу, барлау, ұтымды және кешенді пайдалану мен қорғау, гидромелиорациялық жүйелер мен су шаруашылығы құрылыстары саласындағы қатынастарды басқару;
- 6) жерді гидромелиорациялауды дамыту бағыттарын айқындау;
- 7) халықты және шаруашылық объектілерін су шаруашылығы құрылыстарындағы төтенше жағдайлардан және олардың зардаптарынан қорғау.

Белгілі бір уақыттағы су объектісіндегі судың саны мен сапасына қарамастан, кез келген гидрологиялық сипатта сулар ҚР су қорының құрамына енеді. Сәйкесінше ҚР су қорына белгілі бір уақыт кезеңінде тартылып қалған өзендер кіреді. Судың жоқ болуы су пайдаланушылардың құқықтары мен міндеттерін тоқтатпайды, тек оларды жүзеге асыру уақытша тоқтатыла тұрады. Тартылып қалған су айдындары су қорында қала береді. Бұл мысал су қорының метрмен, куб метрмен т.б. өлшенетін су массасы емес, ол түрлі су объектілерінің сапалы жиынтығы екендігін көрсетеді.

Сулардың табиғи объект ретіндегі ерекшелігін қарастырсақ. Сулар өзінің көп түрлілігімен сипатталады. Тиісінше сулар өзендер, көлдер, теңіздер, т.б. түрінде көрініс тапқан. Су түрлерінің барлығын әрдайым айтып шықпас үшін су заңнамасы нормаларын қалыптастыруда заң шығарушы ортақ – «су айдыны» түсінігін қалыптастырды.

Өзінің алуан түрлілігінен басқа сулар көпшілік жағдайда белгілі бір атқа ие (Ертіс, Тобыл өзендері, Балқаш көлі, Каспий теңізі және т.б.).

Сулардың тағы бір ерекшелігі болып су объектілерінің категориясы мен түрлерін негізгі мақсатына сай емес, физикалық-географиялық сипатына қарай ажыратады.

Суларды түрлі критерий бойынша классификациялауға болады.

Л.И.Дембо шаруашылық мақсатына қарай суларды: а) кеме жүзетін және кеме жүзбейтін; б) ағынды және ағынсыз; в) кәсіптік және кәсіптік емес; г) суару жүйелері және суағызғыш-коллекторлы жүйелер; д) қорғауға алынатын және қорғауға жатпайтындар деп бөлген [2].

Н.Б.Мухитдинов және А.Ж.Тукеев су түрлерін келесідей сипаттарға қарай ажыратады.

Физикалық-географиялық жағдайына қарай сулар өзендер, көлдер, батпақтар, су қоймалары, тоғандар, каналдар мен магистральды су құбырлары сулары, жер асты сулары, мұздықтар; ҚР мемлекеттік шекарасы шегіндегі Каспий және Арал теңіздері сулары болып бөлінеді.

Суларды жер үсті және жер асты деп классификациялау маңызды болып табылады. Бұлай бөлу су объектілерін басқару мен пайдалану ерекшелігін ескеруде, сондай-ақ сулардың өзге табиғи ресурстармен (жер, жер қойнауымен) байланысын анықтауда септігін тигізеді. Мысалы, жер асты сулары екі реттік реттеу объектісі болып табылады: су заңнамалары нормаларымен, сондай-ақ тау-кен заңнамалары нормаларымен.

Суларды ішуге жарайтын және ішуге жармайтын (өндірістік) деп классификациялауға болады. Ішуге жарамды суларға арнайы құқықтық режим бекітіледі. Ауыз сумен жабдықтау үшін су сапасының бекітілген санитарлық талаптарға сай су объектілері беріледі.

Сондай-ақ сулар келесідей бөлінеді: а) ерекше қорғалатын және еркін қолжетімді; б) гидроэнергетика мұқтажы үшін қажетті және ол үшін қажетті емес; в) кеме жүзетін және кеме жүзбейтін; г) балық шаруашылығы мұқтажы үшін қажетті және ол үшін қажетті емес және т.б.

Сонымен қатар осы авторлар суды республикалық және жергілікті деп бөлуді қарастырады. Республикалыққа бірнеше облыс шекарасында орналасқан су ресурстары не халық шаруашылығы үшін ерекше маңызы бар су ресурстары жатады. Жергілікті деп облыс не аудан көлемінде пайдаланылатын кіші өзендер мен су объектілері танылады [3].

ҚР Су кодексі классификациясы бойынша, яғни Су кодексінің 11-бабының 2-тармағына сәйкес су объектілері келесідей бөлінеді:

- 1) жер үсті су объектілері;
- 2) жер асты су объектілері;
- 3) Қазақстан Республикасының теңіз сулары;
- 4) трансшекаралық сулар.

Су кодексінің 12-бабына сәйкес, жер үсті су объектілері:

1) су айдындары – өзендер және соларға теңестірілген каналдар, көлдер, су қоймалары, тоғандар және басқа ішкі су айдындары, аумақтық сулар;

- 2) мұздықтар, батпақтар болып бөлінеді.

Жер үсті су объектілері жер үсті суларынан, олардың түбінен және жағалауынан тұрады.

ҚР Су кодексінің 13-бабына сәйкес, жер асты су объектілеріне:

- 1) су тұтқыш аймақтар, тау-кен жыныстарының жиектері мен кешендері;
- 2) жер асты суларының бассейні;
- 3) жер асты сулары орындары мен учаскелері;
- 4) жер асты суларының құрлықта немесе су астынан табиғи шығуы;
- 5) жер қойнауының суландырылған учаскелері жатады.

ҚР Су кодексінің 14-бабына сәйкес Қазақстан Республикасының теңіз суларына, егер Қазақстан Республикасы бекіткен халықаралық шарттарда өзгеше көзделмесе, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасы шегіндегі Каспий және Арал теңіздерінің сулары жатады.

Су кодексінің 15-бабына сәйкес, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасын белгілейтін және (немесе) қиып өтетін жер үсті және жер асты сулары трансшекаралық сулар болып табылады.

Сонымен қатар ҚР Су кодексімен өзге де классификация көрсетілген:

Су кодексінің 11-бабының 3-тармағына сәйкес, пайдалану түрлеріне қарай су объектілері:

- 1) ортақ пайдаланудағы су объектілері;
- 2) бірлесіп пайдаланудағы су объектілері;
- 3) оқшау пайдаланудағы су объектілері;
- 4) ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың су объектілері;
- 5) ерекше мемлекеттік маңызы бар су объектілері болып бөлінеді.

Бұл классификация су объектілерін түрлі негіздер бойынша біріктіреді, яғни ол дұрыс емес – пайдалану тәртібі бойынша (ортақ пайдаланудағы су объектілері), субъективтік құрамы бойынша (бірлесіп пайдаланудағы және оқшау пайдаланудағы су объектілері), мақсатты бекітілуі бойынша (ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың су объектілері).

Сулар өз кезегінде экологиялық қызметтерді атқарады:

- тіршілікті қамтамасыз етуші. Сулар Жердегі табиғи жағдайды қамтамасыз етеді, яғни олар адам өмір сүруінің, жануарлар мен өсімдіктер дүниесінің тіршілік әрекетінің қажетті шарты.
- ортаны қалыптастырушы. Су жануарлар және өсімдіктер дүниесінің мекен ету ортасы болып табылады.
- климат реттеуші. Су аса қатты температура әрекетін жұмсарта отырып климатты анықтайды.

Сулардың экономикалық қызметі – олардың өндіріс және ауыл шаруашылығы өндірісінде қажетті құрал және шарт болып табылатынында. Су ауыл шаруашылығында егістіктерді суару үшін қажет. Сулар кейде өндірісте шикізат ретінде пайдаланылады, яғни онда қажетті заттар ерітілуі мүмкін. Сулардың үлкен көлемі өндіріс саласында түрлі технологиялық процестер үшін, сондай-ақ тұрмыс және өзге қажеттіліктер үшін күнделікті қолданылуда.

Сулардың мәдени-сауықтыру қызметі – халықтың демалу және емделу, су спорты, туризм, т.б. жағдай үшін қажеттілігінде.

Сондай-ақ сулар эстетикалық қызметті де атқарады. Су қоймаларымен безендірілген көркем ландшафттар адамда жақсы сезімді тәрбиелейді.

Сонымен, ҚР Су кодексінің 4-бабына сәйкес, Қазақстан Республикасының су қоры Қазақстан Республикасының аумағы шегіндегі мемлекеттік су кадастрына енгізілген немесе енгізілуге тиіс барлық су объектілерінің жиынтығын қамтиды.

ҚР Су кодексінің 8-бабына сәйкес, Қазақстан Республикасының су қоры айрықша мемлекеттік меншікке болады. Су қорын иелену, пайдалану және оған билік ету құқығын Қазақстан Республикасының Үкіметі жүзеге асырады. Су объектілеріне мемлекеттік меншік құқығын бұзған жеке және заңды тұлғалардың іс-әрекеттерінің күші болмайды және ол Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген жауапкершілікке әкеп соғады.

Суды ұтымды пайдалануды және қорғауды қамтамасыз ететін мемлекеттік-құқықтық механизм. Суды ұтымды пайдалануды және қорғауды қамтамасыз етуші және аталған салада мемлекеттік басқару қызметінің негізгі ұйымдастырушылық-құқықтық құралдары болып келесілер танылады:

- су объектілерін ұтымды пайдалануды жоспарлау;
- су пайдаланудың лимиттерін бекіту;
- жер үсті және жер асты суларын мемлекеттік есепке алу, мемлекеттік су кадастры, су объектілерінің мемлекеттік мониторингі;
- су объектілерінің жай-күйіне әсер ететін шаруашылық және басқа да объектілерді салуға және қайта жаңғыртуға арналған жобалау алдындағы және жобалау құжаттамасына мемлекеттік сараптама жүргізу;
- су объектілерін қалпына келтіру мен қорғау туралы бассейндік келісімдер;
- су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы бақылау.

ҚР Су кодексіне сәйкес, су қорын пайдалану мен қорғауды мемлекеттік жоспарлау үшін су шаруашылығы баланстары, суларды кешенді пайдалану мен қорғау схемалары жасалады, сондай-ақ өндіргіш күштерді және экономика салаларын дамыту мен орналастыру схемаларының құрамында су ресурстарын пайдалану мен қорғау болжамы әзірленеді. Су шаруашылығы баланстары су объектілерінің бассейндері, экономикалық аудандар және тұтас республика бойынша су ресурстарының болуын және оларды пайдалану мүмкіндігін бағалауға арналған. Су ресурстарын кешенді пайдалану мен қорғау схемалары су ресурстарын ықпалдасып басқару мәселелері бойынша шешімдер қабылдау мақсатында әзірленеді. Су ресурстарын кешенді пайдалану мен қорғау схемаларын уәкілетті орган мүдделі мемлекеттік органдардың қатысуымен ғылыми және мамандандырылған жобалау ұйымдарын тарта отырып әзірлейді.

Су объектілерінің мемлекеттік мониторингі олардың жай-күйіне гидрологиялық, гидрогеологиялық, гидрогеохимиялық, санитарлық-химиялық, микробиологиялық, паразитологиялық, радиологиялық және токсикологиялық көрсеткіштерді тұрақты қадағалау, жағымсыз процестерді уақытылы анықтау, олардың дамуын бағалау мен болжау мақсатында алынған ақпаратты жинау, өңдеу және беру, жүзеге асырылатын су шаруашылығы іс-шараларының зиянды зардаптарын болғызбау және тиімділік дәрежесін айқындау жөнінде ұсынымдар әзірлеу жүйесі болып табылады. Су объектілерінің мемлекеттік мониторингін уәкілетті орган қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті мемлекеттік органмен, халықтың санитарлық-эпидемиологиялық салауаттылығы саласындағы уәкілетті органмен, жер қойнауын зерделеу мен пайдалану жөніндегі уәкілетті органмен бірлесіп әзірленген әдістеме бойынша бірлесіп жүзеге асырады.

Су объектілерін ұтымды пайдалануды, қайта қалыпқа келтіру мен қорғауды уақытылы және алдағы жоспарлауды қамтамасыз ету мақсатында жер үсті және жер асты суларын мемлекеттік есепке алу жүргізіледі, яғни Қазақстан Республикасының аумағындағы су ресурстарының сандық және сапалық көрсеткіштерін Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен жүйелі түрде анықтау және тіркеу орын алған. Жер үсті және жер асты суларын мемлекеттік есепке алу деректері жер үсті және жер асты су объектілерінің сапалық және сандық көрсеткіштері бойынша, олардың адам өмірі мен денсаулығы үшін өнеркәсіптік және экологиялық қауіпсіздік дәрежесі, зерттелуі мен пайдаланылуы бойынша жай-күйін сипаттайды. Суларды мемлекеттік есепке алудың негізгі қайнар көздері болып су пайдаланушылар және су объектілерінің мемлекеттік мониторингінің берген ақпараттары танылады. Мемлекеттік есепке алу ақпараттарының негізінде мемлекеттік су кадастры жүргізіледі. Мемлекеттік су кадастры су объектілерінің жай-күйімен пайдаланылуы туралы, олардың су ресурстары туралы, су пайдаланушылар туралы жүйелендірілген ресми деректер жиынтығы болып табылады. Өз кезегінде, мемлекеттік су кадастры берген ақпараттар су объектілерін пайдалану мен қорғау саласындағы мемлекеттік басқаруды жүзеге асыру кезінде шешімдерді қабылдауға негіз болып табылады.

Су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы мемлекеттік нормалау су пайдалану лимитін бекітуден көрініс табады және су қорын пайдалану мен қорғау, сумен жабдықтау және су бұру саласындағы нормативтік-техникалық, санитарлық-эпидемиологиялық және метрологиялық қамтамасыз етудің бірыңғай жүйесі судың сандық және сапалық көрсеткіштеріне, олардың көрсеткіштерін дәл өлшеу нормаларына қойылатын талаптарды регламенттеу мақсатында белгіленеді әрі өндірістік және өзге қызметтің су объектілеріне ықпал ету шегін реттейді. Жер үсті және жер асты суларын экологиялық және санитарлық-эпидемиологиялық талаптарға сай жағдайда ұстау, сонымен қатар су объектілеріне жол берілетін шекті зиянды әсерлер нормативтерінің сақталуымен де қамтамасыз етіледі. Су объектілеріне жол берілетін шекті зиянды әсерлердің нормативтері: 1) ұзақ уақыт ықпал етуі су объектісінің экологиялық жүйесінің өзгеруіне әкеп соқтырмайтын антропогендік жүктеменің жол берілетін шекті мөлшеріне; 2) су объектісіне және оның су жинау алаңына түсуі мүмкін зиянды заттардың жол берілетін көлемі мен шоғырлануына сүйене отырып белгіленеді.

Суды ұтымды пайдалану және қорғау саласындағы мемлекеттік басқару бассейндік және әкімшілік-аумақтық қағидалар үйлесімділігі негізінде құрылады.

Басқарудың бассейндік принципі – өзендердің, көлдердің және басқа да су объектілерінің бассейндері шегінде су ресурстарын әкімшілік-аумақтық бірліктер арасында бөлу кезінде іске асырылатын су қорын гидрографиялық белгілер бойынша басқару болып табылады (ҚР Су кодексінің 1-б, 4-т.).

Көпшілік су объектілері бірнеше аудан, облыс аумақтарын алып жатқандықтан, аумақтық басқару органдары, яғни әкімдер белгілі бір бассейнде су пайдалану мәселесін жергілікті жағдай мен мүддеге қарай тиімді шеше алмайды, бірақ аталған аумақта су қатынастарын реттеуде мүдде ескеріледі. Сол себепті аумақтық басқарудан басқа су объектілерін бассейндік басқару ұйымдастырылады.

Республикада суды пайдалану және қорғау саласында мемлекеттік басқаруды ҚР Үкіметі, әкімдер, ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің Су ресурстары жөніндегі комитеті, сондай-ақ өз өкілеттігі шегінде өзге де арнайы уәкілетті мемлекеттік органдар жүзеге асырады (Мысалы, ҚР Энергетика және минералды ресурстар министрлігінің Геология және жер қойнауын пайдалану комитеті, ҚР Денсаулық сақтау министрлігі және т.б.).

Аталған мемлекеттік органдар құзыретін қарастыратын болсақ,

ҚР Су кодексінің 36-бабына сәйкес, ҚР Үкіметі: 1) су қорын пайдалану мен қорғау, сумен жабдықтау және су бұру саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын әзірлейді; 2) елді мекендерді сумен жабдықтау және су бұру жүйелерін пайдалану ережесін бекітеді; 3) елді мекендердің су бұру жүйелеріне сарқынды суларды қабылдау ережесін бекітеді; 4) республикалық меншіктегі су шаруашылығы құрылыстарын басқаруды ұйымдастырады; 5) суларды және олардың пайдаланылуын мемлекеттік есепке алуды, мемлекеттік су кадастры мен су объектілерінің мемлекеттік мониторингін жүргізу тәртібін белгілейді; 6) сумен жабдықтаудың баламасыз көздері болып табылатын ерекше маңызды топтық және оқшау сумен жабдықтау жүйелерінің тізбесін бекітеді; 7) ауыл шаруашылығы тауар өндірушілеріне су беру және ауыз сумен жабдықтаудың баламасыз көздері болып табылатын ерекше маңызды топтық және оқшау сумен жабдықтау жүйелерінен ауыз су беру жөніндегі қызметтер құнын субсидиялау тәртібін бекітеді; 8) су қорғау аймақтары мен белдеулерін белгілеу ережелерін бекітеді; 9) су ресурстарын кешенді пайдалану мен қорғаудың бас және бассейндік схемаларын және су шаруашылығы баланстарын әзірлеу мен бекіту тәртібін белгілейді; 10) су шаруашылығы құрылыстарын жалға және сенімгерлік басқаруға беру тәртібін белгілейді; 11) су объектілерін оқшау немесе бірлесіп пайдалануға конкурстық негізде берудің тәртібін айқындайды; 12) судың жай-күйіне әсер ететін кәсіпорындар мен басқа да құрылыстарды келісу, орналастыру және пайдалануға беру тәртібін, сондай-ақ су объектілерінде, су қорғау аймақтары мен белдеулерінде құрылыс және басқа да жұмыстар жүргізу шарттарын белгілейді; 13) республика облыстарының арасындағы су қатынастарын реттеу ережелерін бекітеді; 14) Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен трансшекаралық суларды пайдалану мен қорғау мәселелері бойынша шет мемлекеттермен және халықаралық ұйымдармен ынтымақтастық жасайды. 15) аумақтық суларда (теңізде) жүзу және шаруашылық, зерттеу, іздестіру және кәсіпшілік жұмыстарын жүргізу тәртібін айқындайды; 16) су шаруашылығы жүйелері мен құрылыстарының қауіпсіздігін қамтамасыз ету тәртібін айқындайды; 17) есептеу аспаптары жоқ тұтынушылар үшін сумен жабдықтау және су бұру жөніндегі коммуналдық қызметтерді тұтыну нормаларын есептеудің үлгілік қағидаларын бекітеді.

ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің Су ресурстары жөніндегі комитеті өз құзыреті шегінде арнайы атқарушы қызметті, сондай-ақ су ресурстарын басқару саласында салааралық үйлестіруді жүзеге асырушы ведомство болып табылады. Су ресурстары жөніндегі комитет қызметі Су кодексінің 37-бабында көзделген: 1) өз құзыреті шегінде су қорын пайдалану және қорғау, сумен жабдықтау, су бұру саласындағы мемлекеттік саясатты әзірлеуге және іске асыруға қатысады; 2) экономиканың су секторын дамыту, оның ішінде жерді гидромелиорациялау бағдарламаларын әзірлейді; 3) негізгі өзендердің бассейндері мен тұтас алғанда республика бойынша басқа да су объектілері бойынша су ресурстарын кешенді пайдалану және қорғау схемаларын әзірлейді; 4) су шаруашылығы жүйелері мен құрылыстары қауіпсіздігінің өлшемдерін бекітеді; 5) елді мекендерді сумен жабдықтау және су бұру жүйелерін техникалық пайдалану ережесін бекітеді; 6) экономика салаларында су тұтынудың үлестік нормаларын келіседі; 7) бекітіп берілуі бойынша конкурсқа қойылатын жергілікті маңызы бар балық шаруашылығы су айдындарының және (немесе) учаскелерінің тізбесін келіседі; 8) ортақ су пайдаланудың үлгі ережелерін бекітеді; 9) салық органына ұсынғанға дейін жер үсті көздерінің су ресурстарын пайдаланғаны үшін төлем бойынша салық есептілігін растайды; 10) Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен және негіздерде арнайы су пайдалануға рұқсатты беруді, қолданысын тоқтата тұруды және оны қайтарып алуды жүзеге асырады; 11) арнайы су пайдалануға рұқсат беруге өтініште көрсетілетін мәліметтерді айқындайды; 12) бассейндер және облыстар (республикалық маңызы бар қала, астана) деңгейінде су пайдалану лимиттерін бекітеді; 13) Қазақстан Республикасының салық заңнамасымен белгіленген жер үсті көздерінің су ресурстарын пайдаланғаны үшін төлемдер есебінің әдістемесін бекітеді; 14) ауыл шаруашылығы тауар өндірушілеріне су беру және Қазақстан Республикасының Үкіметі бекіткен тізбе бойынша ауыз сумен жабдықтаудың баламасыз көздері болып табылатын ерекше маңызды топтық және оқшау сумен жабдықтау жүйелерінен ауызсу беру жөніндегі қызметтер құнын субсидиялау тәртібін әзірлейді; 15) су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы мемлекеттік бақылауды жүзеге асырады; 16) суды және оның пайдаланылуын мемлекеттік есепке алуды, мемлекеттік су кадастры мен су объектілерінің мемлекеттік мониторингін жүргізуді жүзеге асырады; 17) су объектілері деректерінің ақпараттық базасын құрады және оған барлық мүдделі адамдардың қол жеткізуін қамтамасыз етеді; 18) су объектілерін пайдалану және республикалық меншіктегі ауызсумен жабдықтау көздерінің режимін, сондай-ақ тікелей су объектілерінде орналасқан су шаруашылығы

құрылыстарын пайдалану ережелерін бекітеді; 19) елді мекендер шегінен тыс жерлерде су қорын пайдалану мен қорғау, сумен жабдықтау және су бұру саласындағы жобалау, ізденіс, ғылыми-зерттеу және конструкторлық жұмыстарды ұйымдастырады; 20) су шаруашылығы құрылыстарын пайдалануға қабылдау-беру жөніндегі жұмысқа қатысады, су шаруашылығы құрылыстарының және су объектілерінің жай-күйіне әсер ететін құрылыс, түбін тереңдету және өзге де жұмыстарды жүргізу жобаларын келіседі; 21) республикалық меншіктегі су объектілерін, су шаруашылығы құрылыстарын пайдалануды ұйымдастырады; 22) Қазақстан Республикасының су заңдары саласындағы әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарайды; 23) су шаруашылығындағы инвестициялық жобаларды дайындайды және іске асырады; 24) су қорын пайдалану және қорғау саласындағы мемлекетаралық ынтымақтастықтың басым бағыттарын әзірлеуге қатысады; 25) су қатынастарын реттеу, трансшекаралық су объектілерін ұтымды пайдалану мен қорғау мәселелері бойынша Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен шектес мемлекеттермен ынтымақтастық жасауды жүзеге асырады; 26) су қорғау аймақтары мен белдеулерін белгілеу ережелерін әзірлейді; 27) су шаруашылығы баланстарын әзірлейді; 28) мамандандырылған мемлекеттік мекемелердің суармалы жерлердің мониторингі мен мелиоративтік жай-күйін бағалауды жүргізуін ұйымдастырады; 29) судың бастапқы есебінің ережелерін бекітеді; 30) су шаруашылығы ұйымдарының қызметін әдістемелік қамтамасыз етуді жүзеге асырады; 31) гидромелиорациялық жүйелер мен су шаруашылығы құрылыстарының паспорттарын жүргізу тәртібін, сондай-ақ паспорт нысанын белгілейді; 32) «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік бақылау және қадағалау туралы» Қазақстан Республикасының заңына сәйкес ведомстволық есептіліктің, тексеру парақтарының нысандарын, тәуекел дәрежесін бағалау критерийлерін, жыл сайынғы тексерулер жоспарларын әзірлейді және бекітеді.

ҚР Су кодексінің 38-бабына сәйкес облыстардың (республикалық маңызы бар қаланың, астананың) жергілікті өкілді органдары: 1) уәкілетті орган бекіткен үлгі ережелердің негізінде аймақтық жағдайлардың ерекшеліктерін ескере отырып, ортақ су пайдалану ережелерін белгілейді; 2) су объектілерін ұтымды пайдалану мен қорғау, елді мекендерді сумен жабдықтау, су бұру жөніндегі аймақтық бағдарламаларды бекітеді және олардың орындалуын бақылауды жүзеге асырады; 3) коммуналдық меншіктегі су шаруашылығы құрылыстарын пайдалануға беру және алып қою тәртібін белгілейді; 4) жер үсті көздеріндегі су ресурстарын пайдаланғаны үшін төлемақы ставкаларын бекітеді.

ҚР СК-ның 39-бабына сәйкес, облыстардың (республикалық маңызы бар қаланың, астананың) жергілікті атқарушы органдары: 1) коммуналдық меншіктегі су шаруашылығы құрылыстарын басқарады, оларды қорғау жөніндегі шараларды жүзеге асырады; 2) мемлекеттік меншіктегі су шаруашылығы құрылыстарының есебін жүргізеді, иесіз су шаруашылығы құрылыстары табылған жағдайда Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасында көзделген рәсімдерді жүргізеді; 3) бассейндік су шаруашылығы басқармаларымен, халықтың санитарлық-эпидемиологиялық салауаттылығы саласындағы уәкілетті органмен келісім бойынша ауызсумен жабдықтау көздерінің су қорғау аймақтарын, белдеулерін және санитарлық қорғау аймақтарын белгілейді; 4) бассейндік су шаруашылығы басқармаларының келісімімен су қорғау аймақтары мен белдеулерін шаруашылық пайдаланудың режимі мен ерекше жағдайларын белгілейді; 5) конкурстық негізде Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілеген тәртіппен су объектілерін оқшау немесе бірлесіп пайдалануға береді; 6) бассейндік кеңестердің жұмысына және бассейндік келісімге қатысады, су объектілерін ұтымды пайдалану мен қорғау, елді мекендерді сумен жабдықтау, су бұру жөніндегі өңірлік бағдарламалардың жобасын бассейндік кеңестердің қарауына енгізеді, бассейндік кеңестердің ұсынымдарын зерделейді, оларды іске асыру жөнінде шаралар қабылдайды; 7) су объектілерін ұтымды пайдалану және қорғау, елді мекендерді сумен жабдықтау, су бұру жөніндегі, оның ішінде жерді гидромелиорациялау, су шаруашылығы жүйелері мен құрылыстарының қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі өңірлік бағдарламаларды әзірлейді және оларды іске асыруды қамтамасыз етеді; 8) су объектілерін ұтымды пайдалану мен қорғау жөніндегі бассейндік бағдарламаларды іске асыруды жүзеге асырады; 9) судың жай-күйіне әсер ететін кәсіпорындармен басқа да құрылыстарды орналастыруды және пайдалануға беруді, сондай-ақ су объектілерінде, су қорғау аймақтары мен белдеулерінде құрылыс, түбін тереңдету және басқа да жұмыстарды жүргізу шарттарын келіседі; 10) тиісті аумақтарда су шаруашылығы жүйелері мен құрылыстарының қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелерін шешеді; 11) су шаруашылығы құрылыстарындағы авариялардың зардаптарын жою жөніндегі іс-шараларды ұйымдастырады; 12) тиісті аумақтарда орналасқан су объектілерінің, сумен жабдықтау және су бұру жүйелерінің жай-күйі туралы халықты хабардар етуді жүзеге асырады;

13) жер үсті көздеріндегі су ресурстарын пайдаланғаны үшін төлемақы ставкаларын әзірлейді; 14) ауыл шаруашылығы тауар өндірушілеріне су жеткізу және Қазақстан Республикасының Үкіметі бекіткен тізбе бойынша ауызсумен жабдықтаудың баламасыз көздері болып табылатын сумен жабдықтаудың ерекше маңызды топтық және оқшау жүйелерінен ауызсу беру бойынша көрсетілетін қызметтер құнын субсидиялау жөніндегі іс-шараларды іске асырады; 15) су пайдаланушылар арасында су пайдалану лимиттерін бөледі.

ҚР СК-ның 7-тарауында су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы бассейндік басқарудың ережелері айқындалған.

Бассейндік су шаруашылығы басқармалары – уәкілетті органның облыстарда бөлімдері бар, су қорын пайдалану және күзету саласындағы өңірлік органдары (екі және одан да көп облыстардың аумақтарында олардың қызметі жүзеге асырылады және оның өкілеттіктері қолданылады), олардың негізгі міндеті тиісті бассейн аумағында су қорын пайдалану мен қорғау саласында мемлекеттік басқаруды жүзеге асыру болып табылады (ҚР СК-ның 40-б, 1-т.). Бассейндік басқармалар келесідей функцияларды жүзеге асырады: 1) бассейндік принцип негізінде гидрографиялық бассейнің су ресурстарын кешенді басқару; 2) оң экономикалық әсерге, орынды, әділ және экологиялық жағынан тұрақты су пайдалануға қол жеткізу мақсатында су қатынастары субъектілерінің су ресурстарын пайдалану жөніндегі қызметін үйлестіру; 3) тиісті бассейн шегінде перспективалық жоспарлар мен даму бағдарламалары негізінде су объектілерін қалпына келтіру мен қорғау туралы бассейндік келісімдер дайындау және іске асыру; 4) су қорын пайдалану мен қорғауға, жеке және заңды тұлғалардың Қазақстан Республикасының су заңдарын сақтауына мемлекеттік бақылауды жүзеге асыру; 5) қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті мемлекеттік органмен, жер қойнауын зерделеу мен пайдалану жөніндегі уәкілетті органмен бірлесіп, бассейндер бойынша мемлекеттік есепке алуды, мемлекеттік су кадастрын және су объектілерінің мемлекеттік мониторингін жүргізу; 6) ҚР Су кодексінде белгіленген тәртіппен арнайы су пайдалануға рұқсат беру, олардың күшін тоқтата тұру; 7) мыналарды: тиісті бассейнің су объектілерін ұтымды пайдалану жөніндегі облыстардың (республикалық маңызы бар қаланың, астананың) жергілікті атқарушы органдарының жоспарларын; судың жай-күйіне әсер ететін кәсіпорындардың және басқа да құрылыстардың құрылыс орнын айқындау жөніндегі ұсыныстарды; судың жай-күйіне әсер ететін кәсіпорындарды және басқа да құрылыстарды салу мен реконструкциялаудың жобалау алдындағы құжаттамасы жобаларын; су объектілерінде, су қорғау белдеулері мен аймақтарында құрылыс, түбін тереңдету, пайдалы қазбалар, су өсімдіктерін өндіру жөніндегі жарылыс жұмыстарын, кабельдер, труба құбырларын және басқа да коммуникацияларды төсеу, ағаш кесу, сондай-ақ бұрғылау, ауыл шаруашылығы және басқа да жұмыстарды жүргізу туралы құжаттарды; су пайдаланушылардың су объектілерін сақтау, олардың жай-күйін жақсарту жөніндегі іс-шаралар жоспарларын келісу; 8) судың жай-күйіне әсер ететін өндірістік, ауыл шаруашылығы және тұрғын үй-азаматтық мақсаттағы объектілерді пайдалануға қабылдау жөніндегі мемлекеттік комиссиялардың жұмысына, сондай-ақ табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлардың нәтижесінде туындаған зардаптарды жою жөніндегі жұмыстарға қатысу; 9) су пайдаланушылар деңгейінде және тиісті бассейн бойынша су пайдалану лимиттерін айқындау; 10) су объектілерін оқшау немесе бірлесіп пайдалануға беру жөніндегі конкурстарды ұйымдастыруға және өткізуге қатысу; 11) жер асты суларының қорларын бекітуге қатысу; 12) бірлесіп пайдаланылатын су қоймаларының салааралық, облысаралық және мемлекетаралық маңызы бар ірі су қоймаларының жұмыс режимін бақылауды жүзеге асыру; 13) оқшау немесе бірлесіп пайдалануға берілген су объектілерін пайдаланған кезде жеке және заңды тұлғалардың белгіленген су сервитуттарын сақтауын бақылауды жүзеге асыру; 14) облысаралық, аймақаралық, мемлекетаралық су объектілері бойынша су алу мен су бөлу жоспарларын әзірлеу және олардың сақталуын бақылау; 15) тиісті бассейн суларын кешенді пайдалану мен қорғау схемасын, су объектілері мен су шаруашылығы құрылыстарын пайдалану ережелерін келісу; 16) тиісті бассейн бойынша су шаруашылығы баланстарын әзірлеуге қатысу; 17) су объектілерін оқшау және бірлесіп пайдалануға беру туралы ұсыныстарды және оларда су пайдалану шарттарын келісу; 18) судың жай-күйіне әсер ететін, су қорын пайдалану мен қорғау, сумен жабдықтау және су бұру саласында белгіленген нормалар мен ережелерді бұзып жүзеге асыратын су шаруашылығы объектілері мен өзге де объектілерді қаржыландыруды, жобалауды және салуды тоқтату туралы Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен талаптар қою; 19) Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес кінәлілерді жауапкершілікке тарту үшін Қазақстан Республикасы су заңдарының бұзылуы туралы материалдарды құқық қорғау органдарына және сотқа беру; 20) Қазақстан Республикасының су заңдары бұзылған жағдайда мемлекетке келтірілген

залалды өтеу туралы сотқа талап-арыз беру; 21) су қорын ұтымды пайдалану мен қорғау жөнінде жүргізіліп жатқан жұмыс туралы, судың жай-күйі мен сапасын жақсарту жөнінде қолданылып жатқан шаралар туралы халықты хабардар ету; 22) су қорын пайдалану мен қорғау, сумен жабдықтау және су бұру мәселелері бойынша облыстардың (республикалық маңызы бар қаланың, астананың) жергілікті атқарушы органдарымен және басқа да мүдделі мемлекеттік органдармен өзара іс-қимыл жасау; 23) су қорын ұтымды пайдалану мен қорғау ісінде халық арасында ағарту және тәрбие жұмыстарын жүргізу; 24) арнайы су пайдалану құқығын жүзеге асыратын жеке және заңды тұлғалардың суды алу немесе ағызу құрылыстарында немесе құрылғыларында орнатылатын суды есепке алу аспаптарын пломбалау және тіркеу; 25) бассейндік кеңестің жұмысын ұйымдастыру, бассейндік кеңестің мүшелерімен бассейн аумағындағы су қорын пайдалану және қорғау мәселелері бойынша консультациялар өткізу, бассейндік кеңес дайындаған ұсынымдарды талдау, оларды іске асыру жөнінде шаралар қабылдау, бассейндік кеңестің ұсынымдарын мүдделі мемлекеттік органдар мен су пайдаланушыларға жеткізу (ҚР СК-ның 40-б, 2-т.).

Су объектілерін қалпына келтіру мен қорғау туралы бассейндік келісімдер бассейндік басқармалардың, облыстардың (республикалық маңызы бар қаланың, астананың) жергілікті атқарушы органдарының және су объектісі бассейнінің шегінде орналасқан басқа да субъектілердің арасында олардың қызметін біріктіру және үйлестіру, сондай-ақ су объектілерін қалпына келтіру мен қорғау жөніндегі іс-шараларды іске асыру мақсатында жасалады.

Бассейндік келісімдерде тараптардың орындау мерзімі көрсетіліп, нақты су қорғау іс-шараларын іске асыру үшін қажетті күштер мен құралдарды кооперациялау жөніндегі міндеттемелер болады.

ҚР Су кодексінің 43-бабына сәйкес бассейндік кеңес құрылуы мүмкін. Бассейндік кеңес тиісті бассейн шегінде құрылатын консультациялық-кеңесші орган болып табылады. Тиісті бассейндік басқарманың басшысы басқаратын бассейндік кеңес облыстардың (республикалық маңызы бар қаланың, астананың) жергілікті өкілді және атқарушы органдарының басшыларынан, мемлекеттік органдардың аумақтық органдарының басшыларынан және су пайдаланушылардың өкілдерінен тұрады. Бассейндік кеңестің құрамына қоғамдық бірлестіктердің және олардың қауымдастықтарының өкілдері де кіруі мүмкін. Бассейндік кеңестің әзірлік жұмысын ұйымдастыру бассейндік басқармаға жүктеледі.

Бассейндік кеңес су қорын пайдалану мен қорғау, сумен жабдықтау және су бұру саласындағы көкейкесті мәселелерді қарайды, бассейндік келісімге қатысушылар үшін ұсыныстар мен ұсынымдар енгізеді.

Су қорына меншік құқығы және оны жүзеге асыру нысандары. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес Қазақстан Республикасында мемлекеттік меншік пен жеке меншік танылады және бірдей қорғалады.

Қазақстан Республикасының су қоры айрықша мемлекеттік меншікте болады.

ҚР Су кодексінің 7-бабының 2-тармағына сәйкес ауданаралық (облыстық) және шаруашылықаралық (аудандық) маңызы бар су шаруашылығы құрылыстары (суару және сорғыту жүйелері) орналасқан су қорының құрамындағы жер учаскелері, сондай-ақ бір шаруашылық жүргізуші субъектінің жер учаскесіне қызмет көрсететін ирригациялық құрылғылар, аталған құрылыстар жекешелендірілген жағдайда, азаматтардың және Қазақстан Республикасының мемлекеттік емес заңды тұлғаларының жеке меншігінде болуы мүмкін.

Жеке меншікте су шаруашылығы құрылыстары болуы мүмкін. Су шаруашылығы құрылыстары дегеніміз – су ресурстарының пайдаланылуы мен қорғалуын реттеу, сумен жабдықтау, су бұру және судың зиянды әсерін жою мақсатында жасанды түрде құрылған гидротехникалық құрылыстар мен қондырғылар (ҚР СК-ның 1-б, 54-т.). Жеке меншіктегі су шаруашылығы құрылыстарын пайдалануға, иемденуге және оларға билік етуге байланысты қатынастар, егер ҚР Су кодексінде өзгеше көзделмесе, Қазақстан Республикасының азаматтық заңдарымен реттеледі.

Су қорын иелену, пайдалану және оған билік ету құқығын Қазақстан Республикасының Үкіметі жүзеге асырады. Су объектілеріне мемлекеттік меншік құқығын бұзған жеке және заңды тұлғалардың іс-әрекеттерінің күші болмайды және ол Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген жауапкершілікке әкеп соғады (ҚР СК-ның 8-б, 2 және 3-т.).

Суды пайдалану құқығы және оның түрлері. Суды пайдалану құқығы су объектілерін пайдаланудың тәртібі мен шарттарын, су пайдаланушылардың құқықтары мен міндеттерін реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы болып табылады.

Субъективтік мағынада су пайдалану құқығы дегеніміз – нақты су пайдаланушының суды иелену және пайдалану құқықтарының жиынтығы.

ҚР СК-ның 1-бабының 41-тармақшасына сәйкес, су пайдалану – жеке және заңды тұлғалардың өз мұқтаждарын және (немесе) коммерциялық мүдделерін қанағаттандыру үшін Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен су ресурстарын пайдалану.

Су пайдалану құқығының объектісі болып су айдындары не олардың жеке бөліктері танылады.

ҚР Су кодексінің 1-бабының 42-тармақшасына сәйкес, су пайдаланушы – өз мұқтаждарын және (немесе) коммерциялық мүдделерін қанағаттандыру үшін Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен су ресурстарын пайдалану құқығы берілген жеке немесе заңды тұлға.

Су пайдалану құқығының мазмұнын су пайдаланушының құқықтары мен міндеттері құрайды.

Су пайдаланушылардың құқықтары ҚР СК-ның 71-бабында айқындалған. Су пайдаланушылардың: 1) Қазақстан Республикасының су заңдарында көзделген шарттар мен талаптарды сақтай отырып, су объектілерін берілген мақсаттарда пайдалануға; 2) су объектілерін пайдаланудың өзіне тиесілі құқығын өз қалауына қарай жүзеге асыруға, бұл орайда басқа тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерінің бұзылуына, су объектілері мен қоршаған ортаға зиян келтіруге жол бермеуге; 3) Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен су қорының жерлерін пайдалануға; 4) су пайдаланушылардың бірлестіктерін, одақтарын (қауымдастықтарын) және басқа да коммерциялық емес ұйымдарын құруға; 5) Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен су шаруашылығы қызметін жүзеге асыру үшін су объектілерінің жай-күйі туралы ақпарат алуға; 6) берілетін судың сапасы мен мөлшерін тексеруге; 7) су пайдалануға өз құқықтарын қорғауға; 8) белгіленген су беру лимиті мен режиміне сәйкес құқықтардың, соның ішінде су алу құқықтарының бұзылуынан келтірілген зиянды өтеттіруге; 9) Қазақстан Республикасының су қорын пайдалану және қорғау саласындағы заңдарында көзделген басқа да құқықтарды жүзеге асыруға құқығы бар.

Су пайдаланушылардың негізгі міндеттері – ҚР СК-ның 72-бабында көрсетілген. Су пайдаланушылар: 1) су ресурстарын ұтымды пайдалануға, судың ысырабын қысқартуға шаралар қолдануға; 2) су объектілері мен су шаруашылығы құрылыстарына ұқыпты қарауға, оларға зиян келтірілуіне жол бермеуге; 3) белгіленген су пайдалану лимиттерін, рұқсат етілген көлемдері мен режимдерін сақтауға; 4) басқа су пайдаланушылар мен табиғат пайдаланушылардың құқықтары мен мүдделерінің бұзылуына жол бермеуге; 5) судың жай-күйіне әсер ететін су шаруашылығы құрылыстары мен техникалық құрылғыларды ақаусыз күйінде ұстауға, олардың пайдаланылу сапасын жақсартуға, су ресурстарын пайдалануды есепке алуға, су шаруашылығы құрылыстарының су тарту, су жіберу мен сарқынды және коллекторлық суларды ағызу құрылыстарын өлшеу құралдарымен және су өлшеу аспаптарымен жабдықтауға; 6) су қорғау іс-шараларын жүзеге асыруға; 7) арнайы су пайдалануға рұқсатта белгіленген су пайдалану шарттарын, сондай-ақ бақылаушы органдардың нұсқамаларын белгіленген мерзімде толық көлемде орындауға; 8) белгіленген нормативтерден асатын зиянды заттардың ағызылуына жол бермеуге; 9) су объектісін Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген нысан бойынша пайдалану туралы анық және толық ақпаратты мемлекеттік органдарға уақытылы ұсынуға; 10) су үнемдеуші технологияларды, суарудың озық техникасын, сумен жабдықтаудың айналымдық және қайталама жүйелерін енгізуге шаралар қолдануға; 11) жер үсті және жер асты суларынан су жинау алаңының ластануына жол бермеуге; 12) су объектілерінің су қорғау аймақтарының аумағында шаруашылық және өзге де қызметтің белгіленген режимінің сақталуын қамтамасыз етуге; 13) уәкілетті органның және жер қойнауын зерделеу мен пайдалану жөніндегі уәкілетті органның тиісті негіздемесі мен шешімінсіз ауыз су сапасындағы суды өндірістік және басқа мұқтаждарға пайдалануға жол бермеуге; 14) су объектілері мен су шаруашылығы құрылыстарында өнеркәсіп қауіпсіздігінің талабын сақтауға; 15) су объектілері мен су шаруашылығы құрылыстарында жеке тұлғалардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге; 16) барлық авариялық жағдайлар мен су пайдаланудың технологиялық режимінің бұзылуы туралы төтенше жағдайлар саласындағы уәкілетті органның аумақтық органдарына және облыстың (республикалық маңызы бар қаланың, астананың) жергілікті атқарушы органдарына дереу хабарлауға, сондай-ақ су объектілеріне зиян келтірілуін болғызбау жөнінде шаралар қолдануға; 17) су пайдаланғаны үшін төлемдердің уақтылы төленуін жүзеге асыруға; 18) Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексіне сәйкес Қоршаған ортаға эмиссияларды жүзеге асыру кезінде экологиялық рұқсат алуға; 19) Қазақстан Республикасының су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы заңдарында көзделген басқа да міндеттерді орындауға міндетті.

Су пайдалану құқығы заңмен қорғалады. Су кодексінде және Қазақстан Республикасының басқа да заңдарында аталған негіздерден өзге жағдайда ешкімді де су пайдалану құқығынан айыруға болмайды.

Мемлекет қауіпсіздігі мен қорғанысын, халықтың денсаулығын сақтауды, қоршаған ортаны, тарихи-мәдени мұраны, басқа да тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету мақсатында, сондай-ақ су тапшылығы, табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлар кезінде Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен су пайдалану құқығы шектелуі мүмкін. Су пайдалану құқығын шектеу халықтың ауызсу және тұрмыстық мұқтаждары үшін су ресурстарын пайдалану жағдайын нашарлатпауға тиіс.

ҚР СК-ның 64-бабының 4-тармағына сәйкес, азамат үшін ортақ су пайдалану құқығы ол туған кезден бастап туындайды және ешбір жағдайда да шеттетілуі мүмкін емес.

Арнайы су пайдалану құқығы Су кодексінде белгіленген тәртіппен берілген рұқсат алынған кезден бастап туындайды. Арнайы су пайдаланудың келесідей түрлеріне рұқсаттар беріледі: 1) жер үсті су объектілеріне тазартылған өнеркәсіптік, коммуналдық-тұрмыстық, сорғытылған және басқа да қалдық суларды ағызу; 2) тәулігіне елуден екі мың метрге дейін алу лимитімен жер қойнауы бөлігінен шаруашылық-ауызсу және өндірістік-техникалық жер асты суларын пайдалану; 3) жер үсті суларын құрылыстарды немесе техникалық құрылыстарды қолдана отырып тарту және (немесе) пайдалану.

Арнайы су пайдалануға берілген рұқсат оның меншік иесінің арнайы су пайдаланудың нақты бір түрін жүзеге асыру құқығын қаулап беретін құжат болып табылады.

Су ресурстары жөніндегі комитет шетелдік заңды тұлғаларға арнайы су пайдалану рұқсатын береді. Комитеттің өңірлік органдары барлық жеке және заңды тұлғаларға су пайдалануға арнайы рұқсат береді.

Су пайдалануға арнайы рұқсат: 1) қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті мемлекеттік органның аумақтық органдарымен – барлық жағдайда; 2) тиісті аумақтарда халықтың санитарлық-эпидемиологиялық салауаттылығы саласындағы қызметті жүзеге асыратын атқарушы органдармен – барлық жағдайда; 3) жер қойнауын зерделеу және пайдалану жөніндегі уәкілетті органның аумақтық органдарымен – шаруашылық-ауызсу және өндірістік-техникалық жер асты суларын жер қойнауы бөлігінен пайдалануына; 4) ветеринария саласындағы уәкілетті мемлекеттік органның аумақтық органдарымен – мал шаруашылығы мұқтаждары үшін суды тарту және мал шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу, сондай-ақ мал шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу жөніндегі мал шаруашылығы үй-жайларынан және кәсіпорындарынан қалдық суларды ағызу кезінде; 5) балық шаруашылығы саласындағы уәкілетті органның аумақтық органдарымен – балық шаруашылықтық мәні бар тоғандардан үстіңгі қабат суларын тарту кезінде және оларға қалдық және сорғытылған суларды ағызу кезінде осы су пайдалану шарттары келісілгеннен кейін жеке және заңды тұлғаларға беріледі.

ҚР Су кодексін талдай келе, су пайдалану құқығының туындауына суларды оқшау су пайдалануға беру туралы әкімдердің шешімдері, Су ресурстары жөніндегі комитеттің арнайы су пайдалануға берген рұқсаты, қайталама су пайдалану туралы шарт негіз болып табылады.

Арнайы су пайдалану құқығын тоқтату ҚР СК-ның 75-бабында айқындалған. Арнайы су пайдалану құқығы: 1) су пайдаланушы су пайдалану құқығынан бас тартқан; 2) су пайдалану мерзімі өтіп кеткен; 3) су пайдаланушы жеке адам қайтыс болған; 4) су пайдаланушы заңды тұлға таратылған; 5) су объектілері табиғи немесе жасанды түрде жойылып кеткен; 6) су объектілерін пайдалану құқығы Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен басқа жеке және заңды тұлғаларға ауысқан жағдайларда тоқтатылуға тиіс.

Келесідей жағдайларда арнайы су пайдалануға берілген рұқсат кері қайтарып алу арқылы тоқтатылады: 1) су ресурстары нысаналы мақсатында пайдаланылмаған; 2) ауызсумен жабдықтауға арналған су ресурстары бір жыл бойы пайдаланылмаған; 3) су ресурстары үш жыл бойы пайдаланылмаған; 4) су ресурстарын мемлекеттік мұқтаждар үшін пайдалану қажеттігі туындаған; 5) су пайдаланушы Қазақстан Республикасының су заңдарында белгіленген шарттар мен талаптарды сақтамаған; 6) су ресурстарын пайдалануға тыйым салу үшін негіздер туындаған жағдайларда.

Су пайдалану құқығы бірнеше белгілер бойынша түрлерге бөлінеді.

1. Суды мақсатты пайдалану. Бұл белгі бойынша су пайдалану құқығы келесідей бөлінеді:

- су объектілері мен су шаруашылығы құрылыстарын ауызсумен және шаруашылық-тұрмыстық сумен жабдықтау үшін пайдалану;
- су объектілерін сауықтыру және рекреациялық мақсаттар үшін пайдалану;

- су объектілері мен су шаруашылығы құрылыстарын ауыл шаруашылығының мұқтаждары үшін пайдалану;
- су объектілерін және су шаруашылығы құрылыстарын өнеркәсіп пен энергетика үшін пайдалану;
- су объектілерін және су шаруашылығы құрылыстарын көлік, ағаш ағызу және өртке қарсы мұқтаждар үшін пайдалану;
- су объектілерін және су шаруашылығы құрылыстарын балық және аңшылық шаруашылықтарын жүргізу үшін пайдалану;
- ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың су объектілерін пайдалану.

Мұнда суды пайдалану мақсатына қарай су пайдаланудың белгілі бір құқықтық режимі бекітіледі. Сол немесе өзге мақсатта пайдалануға арналған су айдынының өзінің су пайдалану ерекшелігі болады. Мысалы, мемлекеттік қорықтарда орналасқан су айдынында шаруашылық жұмыстарды жүргізуге тыйым салынады, арнайы өртке қарсы мұқтаждарға арналған су объектілерінен және су шаруашылығы құрылыстарынан суды өзге мақсаттар үшін пайдалануға тыйым салынады.

2. Су пайдалану тәсілі бойынша. Бұл белгі бойынша су пайдалану құқығы ортақ және арнайы деп бөлінеді.

Ортақ су пайдалану халықтың мұқтаждарын қанағаттандыру үшін су объектілері жекелеген жеке немесе заңды тұлғаларға бекітіліп берілмей және судың жай-күйіне әсер ететін құрылыстар немесе техникалық құрылыстар қолданылмай жүзеге асырылады. Ортақ су пайдалануды жүзеге асыру үшін арнайы рұқсат талап етілмейді (ҚР СК-ның 65-б).

Экологиялық, техникалық және халықтың санитарлық-эпидемиологиялық қауіпсіздігі мақсатында ортақ су пайдалану шектелуі немесе оған тыйым салынуы мүмкін. Ортақ су пайдаланудың шарттары мен ережелерін облыстардың (республикалық маңызы бар қаланың, астананың) жергілікті өкілді органдары белгілейді.

Келесідей құрылыстар мен техникалық құрылыстарды:

- 1) суды жер үсті қабатынан және теңіз суларынан механикалық және өз ағысымен тарту жөніндегі стационарлық, жылжымалы және жүзбелі құрылыстарды;
- 2) өнеркәсіптік, коммуналдық-тұрмыстық, коллекторлы-сорғыту, жауын-шашынды және басқа да қалдық суларды жер үсті және теңіз суларына ағызуға арналған су бұру құрылыстарын;
- 3) қалдық суларды суармалы, буландыру, сүзгі алқаптарына және жергілікті жер бедеріне бұруға арналған құрылыстарды;
- 4) бөгеттерді және басқа да суды тежейтін және суды реттейтін құрылыстарды (соның ішінде уақытша бөгеу құрылыстарын);
- 5) гидравликалық электр станцияларын;
- 6) сумен жабдықтауға, пайдаланылған суды ағызуға, сондай-ақ суды суытуға арналған жылу және атом электр станцияларының су шаруашылығы құрылыстарын;
- 7) суару, суландыру, суару-суландыру және құрғату жүйелерін;
- 8) жер асты суларын алу және өзге де мақсаттар, соның ішінде жерасты суларының жай-күйіне әсер ететін құрғату, су деңгейін төмендету және табиғат қорғау іс-шараларын жүргізу үшін сорғы қондырғыларымен және басқа да суды көтеру құралдарымен жабдықталған су тарту құрылыстарын;
- 9) қалдық суларды және басқа да суды жер қойнауына ағызуға арналған су ағызу құрылыстарын (ұңғымалар, құдықтар, шахталар);
- 10) шахталардан, карьерлерден, штольнялардан, разрездерден алу үшін пайдаланылатын тау-кен қазындыларының су бұру құрылыстарын;
- 11) су деңгейін мәжбүрліктен төмендетпей жұмыс істейтін, жер асты суларын алу үшін өздігінен шығатын ұңғымаларды, шахта құдықтарын, бұлақтар шегендеулерін және басқа да шағын құрылыстарды;
- 12) жер асты су тұтқыш қабаттарға және тау-кен жыныстары қуыстарына өнеркәсіптік, коммуналдық-тұрмыстық, сорғыту және басқа да қалдық суларды, технологиялық ерітінділерді ағызуға арналған сіңіргіш ұңғылар мен құдықтарды;
- 13) қатты пайдалы қазбалар кен орындарын игеру кезінде көмірсутегі шикізатын әзірлеу және жерасты қабатын шаймалау кезінде жер қыртысы қысымын ұстау үшін қысым айдағыш ұңғымаларды;
- 14) судың жай-күйіне әсер ететін басқа да техникалық құрылыстарды қолдана отырып, халықтың ауыз-су және коммуналдық-тұрмыстық мұқтаждарын, ауыл шаруашылығының, өнеркәсіптің, энергетиканың, балық шаруашылығының және көліктің суға қажеттіктерін қанағаттандыру, сондай-ақ өнеркәсіптік, коммуналдық-тұрмыстық, сорғытылған және басқа да қалдық суларды ағызу үшін тікелей су объектісінен алып немесе алмай-ақ жер үсті және жер асты су ресурстарын пайдалану арнайы су пайдалануға жатады (ҚР СК-ның 66-б).

Рұқсаттың негізінде, тек қана сонда айқындалған мақсаттар үшін жеке және заңды тұлғалар арнайы су пайдалануды жүзеге асырады және басқа да тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін бұзбауға және қоршаған ортаға зиян келтірмеуге тиіс.

Арнайы су пайдалануға Су ресурстары жөніндегі комитет берген рұқсат негізінде тәулігіне елуден екі мың текше метрге дейін алу лимитімен жер қойнауы бөлігінен шаруашылық-ауызсу және өндірістік-техникалық жерасты суларын пайдалану жүзеге асырылады.

Келесідей су тарту құрылыстарын: тереңдігі жиырма метрге дейінгі шахталы және құбырлы сүзгілі құдықтарды, сондай-ақ орталықтандырылған сумен жабдықтау үшін пайдаланылмайтын су тұтқыш үстіңгі бірінші қабаттан тәулігіне барлық жағдайда елу текше метрден көп емес су алынып, деңгейі мәжбүрлі төмендетілмей жұмыс істейтін шегендеу құрылыстарын пайдалану кезінде арнайы су пайдалануға рұқсат қажет етілмейді.

3. Субъективтік құрамы. Су пайдалану құқығының екі түрі көрсетілген: бірлескен және оқшау. Бірлесіп су пайдалану құқығы су объектілерін немесе олардың бір бөлігін бірнеше жеке және (немесе) заңды тұлғаға пайдалануға берген кезде туындайды. Бірлесіп су пайдалану кезінде бірінші кезекте халықты ауызсумен жабдықтаумен айналысатын су пайдаланушылардың мүдделері, сондай-ақ су аяғында орналасқан су пайдаланушылардың мүдделері қанағаттандырылады (ҚР СК-ның 68-б).

ҚР СК-ның 67-бабына сәйкес су объектілерін немесе олардың бір бөлігін бір жеке немесе заңды тұлғаға пайдалануға берген кезде оқшау су пайдалану құқығы туындайды.

4. Туындау негіздемелері бойынша. Мұнда су пайдаланудың бастапқы және қайталама түрлері ажыратылады. Өз мұқтаждарын қанағаттандыру немесе оны қайталама су пайдаланушыларға жеткізу үшін тікелей су объектілерінен су алуды жүзеге асыратын жеке және заңды тұлғалардың су пайдалануы бастапқы су пайдалану болып табылады.

Бастапқы су пайдаланушыдан шарт негізінде су алатын жеке және заңды тұлғалардың су пайдалануы қайталама су пайдалану болып табылады.

Қайталама су пайдалануға арналған шартта су беру мақсаты және оны пайдаланудың негізгі талаптары көрсетіліп, бастапқы су пайдаланушы үшін белгіленген лимит шегінде қайталама су пайдаланушыға кесте бойынша су беруге кепілдік беріледі (ҚР СК-ның 69-б).

5. Су пайдалану мерзімдері. Су пайдалану тұрақты және уақытша болады. Мерзімі белгіленбеген су пайдалану тұрақты деп танылады. Уақытша су пайдаланудың өзі қысқа (бес жылға дейін) және ұзақ мерзімді (бес жылдан қырық тоғыз жылға дейін) деп бөлінеді.

Қажет болған жағдайда су пайдалану мерзімдері ұзартылуы мүмкін. Ортақ су пайдалану тұрақты болып табылады.

6. Су пайдаланудың ақылылығы. Ортақ су пайдалану тегін жүзеге асырылса, арнайы су пайдалану ақылы түрде жүзеге асырылады.

Су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы мемлекеттік бақылау және сараптама. Су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы мемлекеттік бақылау және сараптама ҚР СК-ның 9-тарауында айқындалған. Су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы бақылаудың негізгі міндеттері: шаруашылық және өзге де қызметтің әсерінен сулардың жай-күйі мен өзгеруін қадағалау, су қорғау іс-шараларының орындалуын тексеру болып табылады.

ҚР су заңнамасында су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы бақылаудың мемлекеттік, өндірістік және қоғамдық түрлері айқындалған.

Мемлекеттік бақылауды су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы тиісті уәкілетті орган жүзеге асырады. Уәкілетті органның мемлекеттік бақылауды жүзеге асыру кезіндегі басты міндеттері: 1) өз құзыреті шегінде мемлекеттік бақылауды жүзеге асыратын барлық министрліктермен, агенттіктермен, ведомстволармен өзара іс-қимыл жасауды және қызметін үйлестіруді; 2) шаруашылық және өзге де қызметтің әсерінен судың жай-күйін және өзгеруін қадағалауды, сондай-ақ су қорғау іс-шараларының орындалуын тексеруді; 3) су қорын пайдалану мен оны есепке алудың белгіленген тәртібін; 4) суларды қорғау жөніндегі міндеттердің орындалуын; 5) су объектілеріне зиянды әсер етудің алдын алуды және жоюды; 6) барлық жеке және заңды тұлғалардың Қазақстан Республикасы су заңнамасының талаптарын сақтауын бақылауды қамтамасыз ету болып табылады.

ҚР СК-ның 48-бабының 4-тармағына сәйкес, су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы мемлекеттік бақылау тексеру нысанында және өзге де нысандарда жүзеге асырылады. Тексеру «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік бақылау және қадағалау туралы» Қазақстан Республикасының заңына сәйкес жүзеге асырылады. Мемлекеттік бақылаудың өзге де нысандары ҚР Су кодексіне сәйкес жүзеге асырылады.

Су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы мемлекеттік бақылауды жүзеге асыратын органдар: 1) су қорын пайдалану және қорғау саласындағы уәкілетті орган; 2) қоршаған ортаны

қорғау саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган; 3) жер қойнауын зерделеу мен пайдалану жөніндегі уәкілетті орган; 4) өнеркәсіп қауіпсіздігі саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган; 5) халықтың санитарлық-эпидемиологиялық салауаттылығы саласындағы уәкілетті орган; 6) ветеринария саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган; 7) фитосанитарлық қадағалауды жүзеге асыратын мемлекеттік орган; 8) облыстардың (республикалық маңызы бар қаланың, астананың) жергілікті атқарушы органдары.

Уәкілетті орган және оның бассейндік су шаруашылығы басқармасы: 1) су қорғау аймақтары мен белдеулері шекараларын, олардағы және ерекше қорғалатын су объектілеріндегі шаруашылық қызметінің белгіленген режимінің сақталуын; 2) трансшекаралық сулар туралы халықаралық келісімдердің шарттары мен талаптарының орындалуын; 3) су объектілері бойынша су пайдаланудың және су бөлудің белгіленген нормалары мен ережелерінің, лимиттерінің, сондай-ақ су пайдалану режимінің сақталуын; 4) су тарту құрылыстарын, су шаруашылық жүйелерін және су қоймаларын пайдалану ережелерінің сақталуын; 5) су объектілерінен алынатын су мен оларға ағызылатын су мөлшеріне бастапқы есеп жүргізудің, су сапасын айқындаудың дұрыстығын, суды пайдалану мен ағызуды есепке алуға арналған жабдықтар мен аппаратуралардың болуын, жарамды жай-күйін және мемлекеттік аттестаттау мерзімдерінің сақталуын, су пайдаланушылардың белгіленген есептілік мерзімдерін сақтауын; 6) жеке және заңды тұлғалардың арнайы су пайдалануға берілген рұқсаттарда белгіленген шарттар мен талаптарды, сондай-ақ судың зиянды әсеріне (топан су, су басу, су алу, жағалауларды бұзу және басқа да зиянды құбылыстар) қарсы күрес жөніндегі іс-шараларды орындауын; 7) су объектілерін оқшау және бірлесіп пайдалануға берудің Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртібінің сақталуын; 8) су объектілерінің мемлекеттік мониторингін жүргізудің және су объектілерін пайдалану мен қорғау бөлігінде жер беті және жер асты суларын мемлекеттік есепке алуды жүзеге асырудың Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртібінің сақталуын; 9) белгіленген тәртіппен бекітілген құжаттаманың болуын және оның экономика салаларының объектілерін салуға, жаңғыртуға, техникалық жағынан қайта жарақтандыруға су объектілерін, су қорғау аймақтары мен белдеулерін пайдалану мен қорғауға байланысты өзге де қызметіне сай келуін; 10) су объектілерін өз бетімен пайдалануға, су қорғау аймақтары мен су объектілері белдеулерінің аумақтарында өз бетімен құрылыс салуға жол берілмеуін; 11) суды ұтымды пайдалану мен қорғау саласындағы ғылым мен техника жетістіктерінің және озық тәжірибенің, су тұтынудың үлесін азайту жөніндегі іс-шаралардың кәсіпорындарда, мекемелер мен ұйымдарда енгізілуін бақылауды жүзеге асырады.

Қоршаған ортаны қорғау, өнеркәсіп қауіпсіздігі, халықтың санитарлық-эпидемиологиялық салауаттылығы, ветеринария саласындағы уәкілетті органдар, карантиндік бақылауды жүзеге асыратын уәкілетті орган және жергілікті атқарушы органдар: 1) өз құзыретіне сәйкес су қорын пайдалану мен қорғау саласында мемлекеттік бақылауды жүзеге асырады; 2) су қорының сапалық және сандық жай-күйінің өзгеруін тексеруді және сараптама жүргізуді ұйымдастырады; 3) су заңнамасының бұзылуын жою шараларын қабылдайды; 4) су қорын пайдалану және қорғау саласындағы мәселелерге қатысты нормативтік құқықтық құжаттар дайындауға қатысады; 5) су объектілеріне белгіленген талаптарды бұза отырып жүргізілген ағынды су ағызуды тоқтата тұру және оған тыйым салу туралы, сондай-ақ су объектілерінің жай-күйіне теріс әсер ететін жекелеген өндіріс объектілерінің, цехтар мен кәсіпорындардың қызметіне тыйым салу туралы белгіленген тәртіппен ұсыныстар енгізеді (ҚР СК-ның 49-б.).

Су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы мемлекеттік бақылауды уәкілетті органдармен қатар лауазымды адамдар да жүзеге асырады. ҚР Су кодексіне сәйкес су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы мемлекеттік бақылауды жүзеге асыруға уәкілетті лауазымды адамдар мыналар болып табылады: Қазақстан Республикасының Су қорын пайдалану мен қорғау жөніндегі бас мемлекеттік инспекторы және оның орынбасары, Қазақстан Республикасының Су қорын пайдалану мен қорғау жөніндегі аға мемлекеттік инспекторлары және Қазақстан Республикасының су қорын пайдалану мен қорғау жөніндегі мемлекеттік инспекторлары; тиісті бассейндік су қорын пайдалану мен қорғау жөніндегі бас мемлекеттік инспекторлар және олардың орынбасарлары, тиісті бассейндік су қорын пайдалану мен қорғау жөніндегі аға мемлекеттік инспекторлары және мемлекеттік инспекторлары.

Су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы мемлекеттік бақылауды жүзеге асыратын лауазымды адамдар Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен белгіленген үлгідегі тиісті қызметтік куәлікпен, омырауға тағатын белгімен, техникалық құралдармен қамтамасыз етіледі.

Су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы мемлекеттік бақылауды жүзеге асыратын лауазымды адамдардың құқықтары: 1) Су кодексі және Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулылары талаптарының сақталуына «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік бақылау және қадағалау туралы» Қазақстан Республикасының заңына сәйкес тексеруді жүзеге асыруға, мемлекеттік органдарға, жеке, лауазымды және заңды тұлғаларға олар үшін Қазақстан Республикасы су заңдары нормаларының орындалуы міндетті талаптар қоюға, су қорын ұтымды пайдалану мен қорғау, Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінде белгіленген көлемдерде, коллекторлық-сорғыту және ағынды суларды ағызудың жол берілетін шекті нормаларын сақтау жөнінде тиісті шаралар жүргізуге және су ресурстары мен ағынды сулардың сапасын зертханалық бақылауды ұйымдастыруға; 2) Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен арнайы су пайдалануға рұқсаттың қолданысын тоқтата тұруға және оны қайтарып алуға; 3) мемлекеттік бақылау жүргізу үшін ұйымдарға және өзге де объектілерге баруға, су ресурстарын пайдаланудың жай-күйін бақылауды жүзеге асыруға, су ресурстарын пайдалану мен оларды қорғау ережелерінің анықталған заң бұзушылықтарын жою туралы орындалуы міндетті нұсқамалар беруге құқығы бар. Су объектілерінде өз бетімен су алу, табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлардың туындауы кезінде су пайдаланушылардың шаруашылық қызметін тоқтата тұру туралы ұсыныстар енгізуге; 4) су пайдаланудың белгіленген лимиттерінің, тіреуіш гидротехникалық құрылыстар режимінің, су шаруашылығы құрылыстарын пайдалану, су қорғау аймақтары мен белдеулерінің шекараларын пайдалану қағидаларының, олардағы шаруашылық қызметтің белгіленген режимінің сақталуына бақылауды жүзеге асыруға; 5) анықталған су ресурстарын пайдалану және оларды қорғау қағидаларын бұзушылықтарды жою туралы нұсқама шығаруға; 6) әкімшілік жаза қолдану туралы қаулы шығаруға; 7) кінәлі тұлғаларға Қазақстан Республикасының су заңнамасын бұзу арқылы келтірілген залалды өтеу туралы талап қоюға; 8) Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен жеке, лауазымды және заңды тұлғалардан су ресурстарын пайдалану мен қорғаудың жай-күйін анықтауға қажетті мәліметтерді, соның ішінде зертханалық талдау деректерін алуға; 9) Қазақстан Республикасының су заңдары саласындағы әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттамалар жасауға; 10) су объектілеріне белгіленген талаптарды бұза отырып жүргізілген ағынды су ағызуды шектеу, тоқтата тұру және оған тыйым салу туралы, сондай-ақ су объектілерінің жай-күйіне теріс әсер ететін жекелеген өндіріс объектілерінің, цехтар мен кәсіпорындардың қызметін тоқтату жөнінде ұсыныстар енгізуге; 11) лауазымды адамдарға, ұйымдардың басшыларына су объектілерін пайдалану мен қорғаудың белгіленген нормалары мен ережелерін бұзуға жол берген адамдарды жауапкершілікке тарту туралы ұсыныс енгізуге, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес кінәлі адамдарды жауапкершілікке тарту туралы мәселені шешу үшін қажет болған жағдайда материалдарды құқық қорғау органдарына беруге; 12) су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы қатынастарды регламенттейтін заңнамалық және өзге де нормативтік құқықтық актілердің жобаларын әзірлеу жөнінде ұсыныстар енгізуге құқығы бар.

Су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы мемлекеттік бақылауды жүзеге асыратын лауазымды адамдар міндеттері:

1) Қазақстан Республикасының су заңдары талаптарының сақталуына бақылауды жүзеге асыруға; 2) су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы бақылауды жүзеге асыру кезінде жеке және заңды тұлғалармен өзара іс-қимыл жасауға; 3) су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы Қазақстан Республикасы заңдарының бұзылу фактілері туралы өз құзыреті шегінде мемлекеттік органдарды хабардар етуге; 4) су ресурстарын ұтымды пайдалану мен қорғау жөніндегі іс-шараларды әзірлеу кезінде жеке және заңды тұлғаларға жәрдем көрсетуге міндетті.

Су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы өндірістік бақылау қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті мемлекеттік органмен келісім бойынша уәкілетті орган, халықтың санитарлық-эпидемиологиялық салауаттылығы саласындағы уәкілетті орган, өнеркәсіп қауіпсіздігі саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган бекітетін судың бастапқы есебі ережелерінің негізінде жүзеге асырылады. Су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы өндірістік бақылауды арнайы су пайдалану құқығын жүзеге асыратын жеке және заңды тұлғалар қамтамасыз етеді. Су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы өндірістік бақылау «Техникалық реттеу туралы» Қазақстан Республикасының заңында белгіленген тәртіппен аттестатталған су есебін жүргізу аспаптарының негізінде жүзеге асырылады (ҚР СК-ның 53-б.).

Су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы қоғамдық бақылауды қоғамдық бірлестіктер өз бастамасы бойынша жүзеге асырады. Су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы қоғамдық бақылауды жүргізу тәртібін қоғамдық бірлестіктер өздерінің жарғыларына сәйкес су қорын

пайдалану мен қорғау саласындағы мемлекеттік бақылауды жүзеге асыратын уәкілетті мемлекеттік органдармен келісе отырып айқындайды.

Мемлекеттік экологиялық сараптаманы жүргізумен қатар ҚР Су кодексі су қорын пайдалану және қорғау саласындағы мемлекеттік сараптаманы қарастырады. ҚР Су заңнамасында су қорын пайдалану және қорғау саласында мемлекеттік сараптаманың келесідей түрлерін ажыратады:

- 1) су объектісінің жай-күйіне әсер ететін қызметке мемлекеттік сараптама;
- 2) су объектілерінің жай-күйіне әсер ететін шаруашылық және басқа да объектілерді салуға және қайта жаңғыртуға, пайдалануға, консервациялауға және таратуға арналған жобалау алдындағы және жобалау құжаттамасына мемлекеттік сараптама;
- 3) жер асты суларының қорларына және жер асты су объектілері туралы геологиялық ақпаратқа мемлекеттік сараптама;
- 4) су шаруашылығы және өнеркәсіптік гидротехникалық құрылыстардың төтенше жағдайлардың талаптарына сәйкестігіне мемлекеттік сараптама;
- 5) мемлекеттік санитарлық-эпидемиологиялық және экологиялық сараптамалар.

Су объектісінің жай-күйіне әсер ететін қызметке мемлекеттік сараптама осы қызметтің қоршаған ортаға әсерін және қабылданатын басқару және шаруашылық шешімдерін бағалау үшін жүзеге асырылады. Су объектісінің жай-күйіне әсер ететін қызметке мемлекеттік сараптама міндетті болып табылады.

Су объектілерінің жай-күйіне әсер ететін шаруашылық және басқа да объектілерді салуға және қайта жаңғыртуға, пайдалануға, консервациялауға және таратуға арналған жобалау алдындағы және жобалау құжаттамасына мемлекеттік сараптама оның сәулет, қала құрылысы және құрылыс істері жөніндегі уәкілетті мемлекеттік орган мен халықтың санитарлық-эпидемиологиялық салауаттылығы саласындағы уәкілетті орган бекіткен бастапқы деректерге, нормативтік құжаттардың техникалық шарттары мен талаптарына сәйкестігін тексеру мақсатымен жүзеге асырылады.

Жер асты су қорларына және жер асты су объектілері туралы геологиялық ақпаратқа мемлекеттік сараптаманы жер қойнауын зерделеу мен пайдалану жөніндегі уәкілетті орган жүзеге асырады.

Су шаруашылығы объектілері мен өнеркәсіптік гидротехникалық құрылыстардың төтенше жағдайлар талаптарына сәйкестігіне мемлекеттік сараптаманы төтенше жағдайлар саласындағы уәкілетті орган және өнеркәсіп қауіпсіздігі саласындағы уәкілетті орган жүзеге асырады.

Мемлекеттік санитарлық-эпидемиологиялық және экологиялық сараптамаларды тиісінше халықтың санитарлық-эпидемиологиялық салауаттылығы саласындағы уәкілетті орган және қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган жүзеге асырады (ҚР СК-ның 54-б.).

Су объектілерін қорғау және судың зиянды әсеріне қарсы күресу. Суды қорғау – сулардың ластануынан, тозуынан, және т.б. қорғауға бағытталған ұйымдастырушылық, экономикалық, құқықтық және басқа да шаралар жүйесін жүзеге асыру.

ҚР Су заңнамасында су объектілерін қорғау түсінігі көрсетілген, яғни су объектілерін қорғау дегеніміз – су объектілерін сақтауға, қалпына келтіруге және ұдайы молайтуға, сондай-ақ судың зиянды әсеріне жол бермеуге бағытталған қызмет болып табылады.

Су объектілері: 1) табиғи жүйелердің экологиялық тұрақтылығының бұзылуын; 2) халықтың өмірі мен денсаулығына зиян келтірілуін; 3) балық ресурстары мен басқа да су жануарларының азаюын; 4) сумен жабдықтау жағдайларының нашарлауын; 5) су объектілерінің табиғи молаю және тазару қабілетінің төмендеуін; 6) су объектілері гидрологиялық және гидрогеологиялық режимінің нашарлауын; 7) су объектілерінің физикалық, химиялық және биологиялық қасиеттеріне теріс әсер ететін басқа да қолайсыз құбылыстарды болғызбау мақсатымен қорғалуға тиіс.

Су объектілерін қорғау келесідей негіздерде жүзеге асырылады: 1) су объектілерін пайдаланудың кез келген түрін жүзеге асыратын барлық су пайдаланушыларға осы объектілерді қорғау жөнінде ортақ талаптар қою; 2) шаруашылық қызметінің жекелеген түрлеріне арнайы талаптар қою; 3) жаңа техника мен экологиялық, эпидемиологиялық жағынан қауіпсіз технологиялар енгізе отырып, су қорғау іс-шараларын жетілдіру және қолдану; 4) су қорғау аймақтарын, су объектілерінің қорғау белдеулерін, ауызсумен жабдықтау көздерін санитарлық қорғау аймақтарын белгілеу; 5) су объектілерін пайдалану мен қорғауды бақылаудың мемлекеттік және басқа да нысандарын жүргізу; 6) су объектілерін қорғау жөніндегі талаптардың орындалмағаны үшін жауапкершілік шараларын қолдану арқылы.

Объективтік мағынада суды құқықтық қорғау дегеніміз – суға антропогендік зиянды әсер етуді алдын алу, су ресурстарын сақтау және қайта қалыпқа келтіру жөніндегі қоғамдық қатынастарды реттейтін құқықтық нормалар жиынтығы.

Субъективтік мағынадағы суды құқықтық қорғау дегеніміз – бұл суға антропогендік зиянды әсер етуді алдын алу, су ресурстарын сақтау және қайта қалыпқа келтіру жөніндегі іс-шаралар бекітілген құқықтық нормаларды жүзеге асырудағы мемлекет, жеке және заңды тұлғалардың, шаруа-фермер қожалықтарының қызметі.

ҚР Су кодексінің 112-бабына сәйкес ҚР-дағы барлық су объектілері зиянды қауіпті химиялық және уытты заттармен және олардың қоспаларымен табиғи және техногендік ластанудан, жылу, бактериялық, радиациялық және басқа ластанудан; қатты, ерімейтін заттармен, өндірістік, тұрмыстық және өзге де тектегі қалдықтармен қоқыстанудан; сарқылудан қорғалуға тиіс.

Су объектілерінің сапалық жай-күйін нашарлататын және пайдаланылуын қиындататын заттардың немесе ластаушы нәрселердің су объектілеріне тасталуы немесе өзге де тәсілмен түсуі су объектілерінің ластануы деп танылады. Су объектілерін диффузиялық ластануды (жер беті мен ауа арқылы ластану) қоса алғанда, ластанудың барлық түрінен қорғау жүзеге асырылады.

Қазіргі таңда шаруашылық-ауызсу мұқтаждықтары үшін таза суды пайдалану көлемінің жыл сайынғы артуы, сарқынды суларды су көздеріне тазартылмаған немесе жеткіліксіз тазартылған түрде ағызу нәтижесінде су көздерінің сарқылу және ластану үдерісі жалғасуда.

Елімізде әлі де халықты сапалы ауыз сумен қамтамасыз ету мәселесі орын алуда. Қазақстан Республикасының тұрғындарының 20%-ы сапа нормативі стандартына сай емес суды пайдалануда [4].

Су ластануын алдын алу және жою үшін су ластаушы көздерді анықтау қажет. Су ластаушы көздер деп жер асты және жер үсті сулары сапасын нашарлататын, оларды пайдалануды шектейтін, сондай-ақ су объектілерінің түбі және жағалауына теріс әсер ететін су объектілеріне зиянды заттарды төгу не оларды өзге де түрде түсуді жүзеге асыратын объектілерді айтамыз [5].

Негізгі су ластау көздеріне келесілерді жатқызамыз: а) сарқынды суларды ағызуды жүзеге асыратын өндірістік кәсіпорындар; б) кәріз қалдықтарын төгуші коммуналдық-тұрмыстық шаруашылық кәсіпорындары; в) улы химиялық заттарды пайдаланушы ауыл шаруашылығы кәсіпорындары; г) су тасымалы; д) пайдалы қазбаларды өңдеуші кәсіпорындар.

Суларды ластанудан қорғау аталған ластау көздерінің қызметін реттеу арқылы жүзеге асырылады. Өндірістік қызметке тазалаушы құрылғылар мен сарқынды суларды бақылаушы құрылғылармен жабдықталған, экологиялық талаптарға сай кәсіпорындар жіберіледі. Сарқынды суларды және ластаушы заттарды төгу үшін әрбір ластаушы көздерге арнайы рұқсат алу қажет. Кәсіпорындар өз қызметі барысында су объектілеріне жол берілетін шекті зиянды әсерлер нормативтерінің сақталуын, су ластануын болдырмауға бағытталған техникалық іс-шараларды жүзеге асыруға: сарқынды суларды тазарту, зарарсыздандыру және кәдеге жарату, өндірістің тиімді технологиялық жүйесін пайдалануды жүзеге асыруға тиіс.

«Эмиссиялар нормативтері белгіленетін ластаушы заттар мен қалдық түрлерінің тізбесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2007 жылғы 30 маусымдағы Қаулысында суды ластайтын заттар тізбесі көрсетілген. Олар: 1. Галогендердің органикалық қосылыстары және суда осы қосылыстарды құрауы мүмкін заттар; 2. Фосфордың органикалық қосылыстары; 3. Қалайының органикалық қосылыстары; 4. Металдар мен олардың қосылыстары; 5. Көмірсутегілер мен олардың қосылыстары; 6. Цианидтер; 7. Тотияйын мен оның қосылыстары; 8. ШРШ немесе ӘБҚД белгіленген пестицидтер (улы химикаттар); 9. Өлшемді заттар мен суспензиялар; 10. Эфтрофизацияға әсер ететін заттар (нитраттар мен фосфаттар); 11. Оттегі теңгеріміне қолайсыз әсер ететін заттар; 12. Мәдени-тұрмыстық, шаруашылық-ауызсу және балық шаруашылығы су пайдалану су объектілеріндегі ШРШ және ӘБҚД Қазақстан Республикасының Санитарлық-гигиеналық нормативтері белгіленген қауіптілігі 1 және 2-сыныптағы өзге де ластаушы заттар мен олардың қосылыстары.

Су объектілерін ластанудан қорғау мақсатында: 1) су объектілерінің су жинау алаңында улы химикаттарды, тыңайтқыштарды қолдануға тыйым салынады. Су объектілерінің су жинау алаңы мен санитарлық қорғау аймағында дезинфекциялық, дезинсекциялық және дератизациялық іс-шаралар халықтың санитарлық-эпидемиологиялық салауаттылығы саласындағы уәкілетті органмен келісім бойынша жүргізіледі; 2) радиоактивті және уытты заттарды су объектілеріне тастауға және көмуге; 3) тазарту құрылыстары жоқ және нормативтерге сәйкес тиімді тазартуды қамтамасыз етпейтін өнеркәсіп, тамақ объектілерінің ағынды суларын су объектілеріне ағызуға; 4) су

объектілерінде радиоактивті және уытты заттар бөлінуі қоса жүретін технологиялардың ядролық және өзге де түрлері пайдаланылатын жарылыс жұмыстарын жүргізуге; 5) су объектілерінде және су шаруашылығы құрылыстарында халықтың денсаулығына және қоршаған ортаға қауіп төндіретін техника мен технологиялардың қолданылуына тыйым салынады.

ҚР Су кодексінің 114-бабына сәйкес су объектілерінің қоқыстануы деп су объектісіне қатты, өндірістік, тұрмыстық және басқа да қалдықтардың, сондай-ақ салмақты бөлшектердің түсуі, соның салдарынан оның гидрологиялық жай-күйі нашарлап, су пайдаланудың қиындауы танылады.

Ластану мен қоқыстанудың айырмашылығын айтатын болсақ, қоқыстану нәтижесінде су айдындарына ерімейтін заттар түседі, бірақ су сапасы өзгермейді.

Су объектілеріне қатты, өндіріс, тұрмыстық және өзге де қалдықтарды төгуге және көмуге тыйым салынады.

ҚР Су кодексінің 115-бабы су объектілерінің сарқылуы анықтамасын көрсеткен. Ағындының рұқсат етілетін деңгейінің ең аз мөлшерінің, жер үсті су қорының азаюы немесе жер асты су қорының кемуі су объектілерінің сарқылуы деп танылады.

Аталған түсінік антропогендік қызмет нәтижесінде су көлемінің азаюын білдіреді. Бұл түсінікке табиғи түрде өзендердегі су ағынының тұрақсыздығы не өзге су объектілеріндегі су қорының өзгеруі кірмейді.

Су объектілерінің сарқылуын болғызбау мақсатында су объектілерін пайдаланатын жеке және заңды тұлғалар: 1) су объектілерінен лимиттен тыс қайтарымсыз су алуға жол бермеуге; 2) су қорғау аймақтары мен белдеулері аумағында жер жыртуға, мал тоғыту мен санитарлық дауалауға, құрылыстар салуға және су объектілерінің сарқылуына әкеп соғатын басқа да шаруашылық қызмет түрлерін жүргізуге жол бермеуге; 3) су қорғау іс-шараларын жүргізуге міндетті.

Суды пайдалану кезіндегі жалпы экологиялық талаптар ҚР Экологиялық кодексінің 33-тарауында көрсетілген.

ҚР ЭК-ның 224-бабына сәйкес, су объектілерінде суды ортақ пайдалану Қазақстан Республикасының су заңнамасында белгіленген тәртіппен жүзеге асырылады.

Жеке және заңды тұлғалар облыстардың (республикалық маңызы бар қаланың, астананың) жергілікті өкілді органдары белгілеген суды ортақ пайдалану ережелерін сақтауға міндетті.

Су объектілерінің жай-күйіне әсер ететін кәсіпорындар мен басқа да құрылыстарды орналастыру қоршаған ортаны қорғаудың, жер қойнауын қорғаудың, санитарлық-эпидемиологиялық, өнеркәсіптік қауіпсіздікті, су ресурстарын молайту мен ұтымды пайдаланудың талаптары мен ережелерін сақтай отырып, сондай-ақ аталған объектілер қызметінің экологиялық салдарлары ескеріле отырып жүргізіледі.

Су объектілерінің жай-күйіне әсер ететін кәсіпорындар мен басқа да құрылыстарды салу, реконструкциялау, пайдалану, консервациялау, жою, қоршаған ортаны қорғау, су қорын пайдалану және қорғау, өнеркәсіп қауіпсіздігі саласындағы уәкілетті мемлекеттік органдардың және санитарлық-эпидемиологиялық қызметтің мемлекеттік органының оң қорытындылары болған кезде жүзеге асырылады.

ҚР ЭК-ның 225-бабында табиғи су объектілерін сарқынды суды ағызып жіберу үшін пайдалануға тыйым салынатындығы көрсетілген.

Қоршаған ортаға эмиссияға тиісті экологиялық рұқсат бар болған кезде сарқынды суды жер үсті су объектілеріне және жер қойнауына ағызып жіберуге жол беріледі.

Бұл ретте сарқынды суды жер үсті су объектілеріне ағызып жіберуге – су қорын пайдалану және қорғау саласындағы уәкілетті мемлекеттік органның рұқсаты бойынша, сарқынды суды жер қойнауына ағызып жіберуге – Қазақстан Республикасының жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы заңнамасына сәйкес жүргізілген сараптаманың оң қорытындысы болған кезде жол беріледі.

Сарқынды суды жинақтаушысы бар табиғат пайдаланушылар оның қоршаған ортаға әсерін болғызбайтын қажетті шаралар қабылдауға, сондай-ақ оларды пайдалану тоқтатылғаннан кейін осы жинақтаушылар орналасқан жердің қайта өңделуін жүзеге асыруға міндетті.

Табиғат пайдаланушы ластаушы заттардың сарқынды суда белгіленген шоғырлану нормативтерін асыра немесе сарқынды судың құрамына экологиялық рұқсатта көзделмеген жаңа заттарды қоса алмайды. Аталған талаптар бұзылған кезде сарқынды суды ағызып жіберу тоқтатылуға тиіс. Ашық су айдынына ағызылатын су мөлдір, бояусыз, иіссіз болуға, құрамында ауру тудыратын бактериялар және гигиеналық нормативтерден асатын шоғырлануларда адамның

денсаулығы мен жануарлар үшін зиянды заттар болмауға тиіс. Ағызылатын судың температурасы Цельсий бойынша 30 градустан аспауға тиіс.

Ағызылатын суда бетон мен металды бүлдіріп-бұзатын заттар болмауға тиіс.

Сарқынды суды, олардың тазалану деңгейіне қарамастан, орталықтандырылған ауызсумен жабдықтау көздерінің санитарлық қорғалу аймақтарындағы, курорттардағы, суға түсуге арналған жерлердегі су айдындарына ағызып жіберуге жол берілмейді.

Сонымен қатар ҚР су заңнамасымен судың зиянды әсерінің алдын алу және оларды жоюдың маңыздылығын ескере отырып, олардың тәртібін айқындаған.

Мемлекеттік органдар, жеке және заңды тұлғалар судың мынадай зиянды әсерлерінің: су тасу, су басу, топан су басу; жағалаудың, қорғау бөгеттерінің және басқа да құрылыстардың қирауы; жерлердің батпақтануы мен сортаңдануы; топырақ пен су объектілерінің эрозиясы, жыралардың пайда болуы, сырғымалар, сел тасқындары мен басқа да зиянды құбылыстардың алдын алу және оларды жою жөнінде іс-шаралар жүргізуге міндетті.

ҚР Су кодексінің 124-бабына сәйкес, су шаруашылығы ұйымдары, су пайдаланушылар, жеке және заңды тұлғалар елді мекендерді, өнеркәсіп объектілерін, ауыл шаруашылығы жерлерін, қорғалатын аумақтарды судың зиянды әсерінен қорғау жөніндегі алдын алу іс-шаралары мен ағымдағы іс-шараларды жоспарлауға және жүргізуге міндетті. Судың зиянды әсерінің алдын алу және оларды жою жөніндегі алдын алу іс-шаралары мен ағымдағы іс-шараларды қаржыландыру су пайдаланушылардың қаражаты мен бюджет қаражаты есебінен жүргізіледі.

Жеке және заңды тұлғалар судың зиянды әсерінің алдын алу және оларды жою жөніндегі су шаруашылығы іс-шараларын өткізу кезінде:

1) су шаруашылығы жүйелері мен құрылыстарын салуда, пайдалануға беруде, пайдалануда, жөндеуде, реконструкциялауда, консервациялауда, пайдаланудан шығаруда және жоюда қауіпсіздік нормалары мен ережелерін сақтауға;

2) су шаруашылығы жүйелері мен құрылыстары қауіпсіздігінің нашарлап кетуінің жай-күйін жүйелі түрде талдауға;

3) су шаруашылығы жүйелері мен құрылыстарына ұдайы тексеру жүргізуге;

4) су шаруашылығы жүйелері мен құрылыстарындағы аварияларды жоюға арналған қаржылық және материалдық резервтерді құруға;

5) су шаруашылығы жүйелері мен құрылыстарындағы төтенше жағдайлар туралы хабарлайтын оқшау жүйелерді үнемі дайындықта ұстауға міндетті.

Су қорын пайдалану мен қорғауды реттеудің экономикалық тетігі. Табиғи ресурстарды басқарудың қазіргі жүйесі, оның ішінде су ресурстары, тұрақты даму процесіне мүмкіндік туғызуы қажет. Ол келесідей қағидаларға негізделеді:

Жол бермеу қағидасы. Қоршаған орта сапасының экологиялық болжамы және мониторингі негізінде қоршаған ортаға әсерді ескеру.

«Ластаушы (пайдаланушы) төлейді». Бұл принципке сәйкес, табиғат пайдаланушы не ластаушы табиғи ресурстарды тиісті деңгейде күтіп ұстауға байланысты барлық шығындардың орнын толтыруы тиіс, сондай-ақ қоршаған ортаға келтірілген залалдың орнын толтыруы тиіс.

Жеке секторды тарту. Жеке сектор экологиялық инвестициялардың маңызды көзі болып табылады. Фермерлер кәсіпорындары мен ассоциациялары өкілдерінің қатысуы қоршаған орта сапасын жақсарту іс-шараларын енгізу үшін нарықтық тетіктің жақсы негізі болуы тиіс.

Қоғамның шешуші орны. Табиғат қорғау шараларының табысты болуы қоғамдық сектордың қолдауына негізделеді.

Су ресурстарын қорғау мен пайдаланудың тиімділігін жоғарылатуға бағытталған тәсілдердің бірі су пайдаланудың ақылдылығын енгізу болып табылады, яғни бұл осы ресурстарды сенімді экономикалық базада қайта өңдеу жөніндегі алғышарттарды тудырады.

Су ресурстарын пайдалану құқығы үшін төлем өз мазмұны бойынша табиғи ресурстар меншік иесінің экономикалық құқығын жүзеге асырудан көрініс табады. Тиісінше, су ресурстарын қорғау және қайта өңдеу үшін төлемдерді су көздерін күтіп ұстау және оларды қайта қалпына келтіруге кеткен шығындардың орнын толтыру, республикалық меншіктегі су шаруашылығы құрылыстары мен құрылғыларын орналастыруға кеткен шығындардың орнын толтыру, қоршаған ортаға зиянды әсерінен су ресурстарын қорғау және сақтауға кеткен шығындардың орнын толтыру қажеттілігін ескере отырып есептеу қажет. Сондай-ақ су ресурстары үшін төлем су сапасына, су пайдалану шарттарына, су ресурстарының жетіспеушілігіне, сумен қамтамасыз етудің кепілі мен экономика саласының экономикалық тиімділігіне қарай анықталуы тиіс.

Су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы экономикалық реттеудің түрлері:

1) су пайдаланушылардан Қазақстан Республикасының салық заңдарында көзделген төлемдер мен алымдарды алу;

2) су объектілерін ұтымды пайдалану мен қорғау, елді мекендерді сумен жабдықтау және су бұру бағдарламаларын әзірлеу және қаржыландыру;

3) Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес жеке және заңды тұлғалардың ресурстар сақтау, қалдығы аз технологияларды және энергияның дәстүрден тыс түрлерін енгізуі және игеруі, су ресурстарын қорғау мен ұтымды пайдалану, сумен жабдықтау және су бұру жөніндегі басқа да тиімді шараларды жүзеге асыруы кезінде оларға кредиттік және өзге де жеңілдіктер беру;

4) қоғамдық қорлар құру және оларды су объектілерін қалпына келтіру мен қорғау үшін пайдалану.

Қазақстан Республикасында ортақ су пайдалану тегін жүзеге асырылады, ал арнайы су пайдалану Қазақстан Республикасының салық заңдарына сәйкес ақылы негізде жүзеге асырылады.

Су пайдаланушыларға су беруге, сумен жабдықтауға, су бұруға, жөндеу-қалпына келтіру жұмыстарын және басқа да су шаруашылығы іс-шараларын орындауға байланысты көрсетілетін қызметтер ақылы негізде жүзеге асырылады. Су пайдаланушыларға су беру, сумен жабдықтау, су бұру бойынша көрсетілген қызметтер үшін тарифтер Қазақстан Республикасының табиғи монополиялар және реттелетін нарықтар туралы заңнамасына сәйкес бекітіледі. Су беру жөніндегі қызметтер үшін ақы төлеу тәртібі мен талаптары тараптардың шарттарымен айқындалады.

ҚР Су кодексінің 135-бабына сәйкес су шаруашылығын мемлекеттік қолдаудың негізгі түрлері: 1) су шаруашылығы жүйесінің мемлекеттік мекемелерін ұстау; 2) су беруге байланысты емес трансшекаралық су шаруашылығы құрылыстарын және республикалық маңызы бар су шаруашылығы құрылыстарын пайдалану жөніндегі шығындарды қаржыландыру; 3) ерекше авариялық қауіп бар су шаруашылығы құрылыстары мен гидромелиорациялық жүйелерді қалпына келтіру жөніндегі іс-шараларды қаржыландыру; 4) су шаруашылығы құрылыстары мен гидромелиорациялық жүйелердің жаңаларын салуға және қазір барларын қайта құруға қаржы ресурстарын, оның ішінде қарыз қаражаттарын тарту; 5) ауыл шаруашылығы тауар өндірушілеріне су жеткізіп беру және Қазақстан Республикасының Үкіметі бекітетін тізбе бойынша ауызсумен жабдықтаудың баламасыз көздері болып табылатын ерекше маңызды топтық және оқшау сумен жабдықтау жүйелерінен ауызсу беру жөнінде көрсетілетін қызметтердің құнын субсидиялау; 6) Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен су шаруашылығы субъектілеріне жеңілдікті және ұзақ мерзімді кредиттер мен басқа да артықшылықтар беру; 7) мемлекеттік меншіктегі су шаруашылығы жүйелері мен құрылыстарының қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі іс-шараларды қаржыландыру; 8) суармалы жерлердің мелиорациялық жай-күйінің мониторингі және оны бағалау жөніндегі шығындарды қаржыландыру болып табылады.

Су заңнамасымен су қорын ұтымды пайдалану мен қорғауға байланысты инвестициялық саясат айқындалған. Инвестициялық саясаттың негізгі принциптері:

1) қайтарымды негізде орталықтандырылған инвестициялардың есебінен су саласын дамытуды мемлекеттік қолдау;

2) инвестициялық су шаруашылығы қызметінде пайдалану үшін ұйымдардың өз көздерінің рөлін арттыруды ынталандыру;

3) қарыздарды, оның ішінде мемлекет кепілдіктерін тарту практикасын кеңейту;

4) инвестицияларға бағытталған бюджет қаражатын жұмсауды мемлекеттік бақылау болып табылады.

Су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы сақтандыру су қорын пайдалану мен қорғауды реттеудің экономикалық тетігінің бірі болып табылады. ҚР Су кодексінің 136-бабына сәйкес, су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы сақтандыру су қатынастары объектілеріне, басқа адамдардың өміріне, денсаулығына және мүлкіне зиян келтіру салдарынан шарттан туындайтын міндеттемелер бойынша жауапкершілік тәуекелі болған кезде жеке және заңды тұлғалардың мүлктік мүдделерін қорғауға байланысты қатынастар кешені болып табылады. Ерікті сақтандыруды жеке және заңды тұлғалар өз еркі бойынша жүзеге асырады. Су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы ерікті сақтандырудың түрлері, шарттары мен тәртібі сақтандырушы мен сақтанушылар арасындағы келісімдермен айқындалады.

Ұтымды су пайдалануды экономикалық ынталандыру жүйесі ҚР Үкіметімен бекітіледі және ол берілетін су объектілерін қорғауға және қайта қалыпқа келтіру жөніндегі жұмыстарды қамтамасыз

етуге, суларға әсер етуді алдын алу және жоюды қамтамасыз етуші жеке және заңды тұлғаларға түрлі жеңілдіктер беруден көрініс табады.

Су дауларын шешу тәртібі және су заңдарын бұзғаны үшін жауаптылық. ҚР Су кодексінің 137-бабына сәйкес су объектілерін, су шаруашылығы құрылыстарын пайдалану мен қорғау және суды бөлу мәселелері бойынша су қатынастары субъектілерінің арасында туындайтын даулар – су даулары болып табылады. Су қатынастары субъектілерінің арасындағы су даулары тараптардың келіссөздері, оларды су пайдаланушылар бірлестіктері құрған органдарда, облыстардың (республикалық маңызы бар қаланың, астананың) жергілікті атқарушы органдарында және уәкілетті органда немесе соттарда қарау арқылы шешіледі.

Экологиялық талаптарды орындамаған кінәлі тұлғалар тәртіптік, әкімшілік, азаматтық не қылмыстық жауапкершілікке тартылады.

Су құқық бұзушылықтарының тізбесі ҚР СК-ның 139-бабында айқындалған. Оларды суларға қол сұғушы су құқық бұзушылығы, яғни бұл экологиялық сипатқа ие, және ҚР бекіткен су пайдалану тәртібіне, су меншік иесі мен су пайдаланушылар заңды мүдделеріне қол сұғатын су құқық бұзушылықтары деп бөлуге болады.

Бірінші топқа келесілер жатады:

- су объектілерінен шығарылған не бұрып алынған жер асты және жер үсті суларын иесіз пайдалану;
- жер асты және жер үсті суларын, ауыз сумен жабдықтау көздерін ластау, қоқыстау, сарқу;
- жер үсті және жер асты суларын, ауыз сумен жабдықтау көздерін ластау және былғау, сарқу, су жинайтын орындарда олардың ластануын, топырақтың су эрозиясын және басқа да зиянды құбылыстар тудыратын су қорғау режимін бұзу;
- судың ластануын және былғануын немесе оның зиянды әсерін болдырмайтын құрылыстар мен құрылғыларсыз кәсіпорындарды, коммуналдық және басқа да объектілерді іске қосу;
- суды ластанудан, былғандан және сарқылудан қорғауды, сондай-ақ су режимі жай-күйінің жақсаруын қамтамасыз ететін гидротехникалық, технологиялық, орман-мелиорациялық, санитарлық және басқа да іс-шараларды жүргізбеу;
- өзендердің және басқа да су айдындарының жай-күйіне әсер ететін ғимараттарды, құрылыстарды және басқа да объектілерді заңсыз салу.

Екінші топқа келесілер жатады:

- су объектілерін заңсыз басып алу;
- заңсыз су пайдалану;
- су пайдалану құқығын басқа біреуге беру;
- лимиттерді бұзып су алу;
- гидротехникалық жұмыстарды заңсыз жүргізу;
- су қорғау және су шаруашылық белгілерін жою;
- су шаруашылық құрылыстар мен құрылғыларды ережелерді бұзу арқылы пайдалануға беру;
- су шаруашылығы құрылыстары мен құрылғыларын, сондай-ақ сумен жабдықтаудың өртке қарсы жүйелерін зақымдау;
- заңсыз су ұңғымасын бұрғылау және жер асты суларының су тарту тоғандарын салу;
- судың бастапқы есебін жүргізу және оны пайдалану ережелерін бұзу;
- су кадастрын есепке алу мен есеп-қисап деректерін, су ресурстарын кешенді пайдалану мен қорғау схемаларын бұрмалау;
- су ресурстарын кешенді пайдалану, экология және су бөлу мүдделеріне орай оларды реттеуге кедергі жасау.

Әкімшілік жауапкершілік 2001 ж. 30 қаңтардағы ҚР Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы кодексіне сәйкес туындайды (124-б. «Суға мемлекеттік меншік құқығын бұзу»; 261-б. «Өндіріс пен тұтыну қалдықтарымен жұмыс істеу, сарқынды суды ағызып жіберу талаптарын бұзу»; 276-б. «Су ресурстарын қорғау ережелерін бұзу»; 277-б. «Су шаруашылығы құрылыстарын, құрылғыларын және сумен жабдықтаудың өртке қарсы жүйелерін зақымдау, оларды пайдалану ережелерін бұзу»; 278-б. «Су айдындарының жай-күйіне әсер ететін заңсыз құрылыс»; 279-б. «Судың бастапқы есебін жүргізу және оны пайдалану ережелерін бұзу»; 280-б. «Су ресурстарын есепке алу мен есеп-қисап деректерін бұрмалау», 281-б. «Су ресурстарын реттеуге кедергі жасау»).

Қылмыстық жауапкершілік ҚР Қылмыстық кодексінде көзделген қылмыстарға сәйкес туындайды, 281-б. «Суларды ластау, бітеу және сарқу», 283-б. «Теңіз аясын ластау».

Су пайдалану және қорғау саласындағы азаматтық-құқықтық жауапкершілік суларға, су пайдаланушылар құқықтары мен заңды мүдделеріне зиян келтіруден туындайды.

Материалдық және тәртіптік жауапкершілікке өздерінің еңбек және қызмет міндеттерін жүзеге асыру барысында су заңнамасын бұзған тұлғалар тартылады.

Суларды ластанудан, қоқыстанудан және сарқылудан қорғауға сонымен қатар ҚР ішкі істер органдары да қатысады. ҚР ішкі істер органдары Су ресурстары жөніндегі комитетке су қорғау іс-шаралары бойынша көмектеседі. ПБ бөлімдері (патрульдік полиция, жол полициясы, т.б.) су заңнамасының бұзылуын анықтаған жағдайда бұл туралы су органдарына хабарлауға міндетті. Сондай-ақ келісімшарттық негізде ҚР ПМ-нің арнайы қорғау бөлімдері де су объектілерін қорғауға қатысады.

Траншекаралық суларды пайдалану және қорғау саласындағы халықаралық ынтымақтастық. Траншекаралық сулар дегеніміз – екі немесе одан көп мемлекеттер шекарасын белгілейтін, қиып өтетін не осы шекараларда орналасқан кез келген жер үсті және жер асты сулары.

Траншекаралық суларды пайдалану және қорғау саласындағы халықаралық ынтымақтастық ҚР Су кодексінің 11-бөлімінде айқындалған. Онда траншекаралық суларды пайдалану және қорғау саласындағы халықаралық ынтымақтастықтың негізгі бағыттары, басшылыққа алынатын қағидалары, тетігі, экономикалық негізі айқындалған.

ҚР СК-ның 15-бабына сәйкес траншекаралық сулар дегеніміз – Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасын белгілейтін және (немесе) қиып өтетін жер үсті және жер асты сулары.

Қазақстан Республикасы траншекаралық суларды пайдалану және қорғау саласындағы өз саясатында келесідей қағидаларды басшылыққа алады: 1) экологиялық, санитарлық-эпидемиологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және халықаралық табиғат қорғау ынтымақтастығын дамыту; 2) халықаралық су құқығының жалпы жұрт таныған принциптері мен нормаларын ескере отырып, траншекаралық ағын судың барлық елдердің су ресурстарын әділ, ақылға қонымды және өзара тиімді пайдалану құқығын қамтамасыз ету; 3) болашақ ұрпақтардың қажеттіліктеріне зиян келтірмей қазіргі ұрпақтың қажеттіліктерін қанағаттандыруды ескере отырып, су ресурстарын басқару;

4) адамның экологиялық құқықтарының, мүдделерінің және траншекаралық өзендер бассейндерінің су шаруашылығы жүйелерінің экономикалық даму балансын сақтау; 5) траншекаралық суларды пайдалану және қорғау проблемаларын шешу кезінде өзара көмек көрсету және даулы мәселелерді бейбіт түрде реттеу; 6) траншекаралық сулардың жай-күйіне ықтимал траншекаралық әсер етудің алдын алу жөніндегі сақтық шараларын қамтамасыз ету; 7) халықаралық жауапкершілік және траншекаралық әсер етуден туындаған залалды өтеу.

Траншекаралық өзендерді әділ әрі ұтымды пайдалану мәселелерін шешу – Қазақстан сыртқы саясатының басым міндеттерінің бірі. Өңірдің тұтас алғанда алдағы тұрақтылығы мен қауіпсіздігі көп жағдайда мемлекеттердің суға қатысты қарым-қатынасының дамуына байланысты.

Қазақстан Республикасы траншекаралық суларды пайдалану және қорғау саласында Орталық Азия аумақтары елдерімен, Қытай Халық Республикасымен, Ресей Федерациясымен, т.б. ынтымақтастықты жүзеге асырып келеді.

Траншекаралық өзендердің су-энергетикалық ресурстарын ұтымды пайдалану саласындағы Орталық Азия аумақтары елдері ынтымақтастығының шарт-құқықтық негізі – Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан және Өзбекстан үкіметтері арасындағы Сырдария өзені бассейніндегі су-энергетикалық ресурстарды пайдалану туралы 1998 жылғы наурыздағы негіздемелік келісім. Уағдаластық негізінде су қоймаларының жұмыс істеу режимдері, электр қуатының беріліс көлемі, энергия көздерінің жеткізілімі жыл сайынғы үкіметаралық хаттамалармен бекітіледі.

Қытаймен су қатынастарын реттеу Қазақстанның экономикалық және экологиялық қауіпсіздігі тұрғысынан өте маңызды болып табылады. Осы бағытта Қазақстанның негізгі міндеттері мыналар: өзеннің қажетті су балансын сақтау, траншекаралық су ағындарының су ресурстарын бірлесіп пайдалануда және қорғауда ортақ ұстанымды әзірлеу, олардың ластануын және сарқылуын болдырмау.

Қазақстан аумағына Қытай тарапынан 24 траншекаралық өзен ағып келеді, оның алтауы – Ертіс өзенінің бассейніне, жетеуі Іле өзенінің бассейніне, үшеуі – Еміл өзенінің бассейніне және сегізі – Барлық тауының кіші өзендеріне жатады.

Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Қытай Халық Республикасының Үкіметі арасындағы траншекаралық өзендерді пайдалану және қорғау ынтымақтастығы туралы келісімге 2001 жылы қол қойылуы Қазақстан мен Қытай ынтымақтастығы үшін негіз болып табылады, оған сәйкес траншекаралық өзендерді пайдалану мен қорғау жөніндегі сарапшылардың Бірлескен Қазақстан-Қытай комиссиясы және жұмыс тобы құрылды.

ҚР мен РФ-ның мемлекеттік шекарасын 70-тен астам өзен мен 20 көл кесіп өтеді, олардың негізгілері – Жайық, Есіл, Тобыл, Ертіс, Үлкен және Кіші Өзендер болып табылады.

1992 жылғы 27 тамызда Орынбор қаласында ҚР мен РФ Үкіметтері арасында Траншекаралық су объектілерін бірлесіп пайдалану және қорғау туралы келісімге қол қойылды, оның негізінде су объектілерін бірлесіп пайдалану және қорғау жөніндегі қазақстандық-ресейлік комиссия құрылды.

Комиссия шеңберінде трансшекаралық өзендердегі су ресурстарының мониторингiнiң жай-күйi және нәтижелерi, су ресурстарының жағдайына ықпал ететiн кәсiпорындардың шаруашылық қызметiн бiрлесiп тексерудi жүргiзу, су тасқынын өткiзу, су қоймаларын толтыру және халықты, сондай-ақ экономика салаларын сумен қамтамасыз етудiң жағдайы мәселелерi қаралды.

Траншекаралық суларды пайдалану және қорғау саласындағы халықаралық ынтымақтастықтың негiзгi бағыттары: 1) Қазақстан Республикасының халықаралық шарттар жасасу негiзiнде трансшекаралық суларды пайдалану және қорғау саласындағы мүдделерiн қорғау; 2) Қазақстан Республикасы бекiткен халықаралық шарттар бойынша Қазақстан Республикасының мiндеттемелерiн орындау; 3) шекаралас елдердiң трансшекаралық сулар бойынша мемлекетаралық қатынастары бөлiгiнде су заңдарын үйлестiру мен жақындастыруға қатысу; 4) трансшекаралық суларды пайдалану және қорғау саласындағы ғылыми-техникалық ынтымақтастық, бағдарламаларды, нормаларды, стандарттарды, жобаларды және мониторингтi бiрлесiп әзiрлеу және iске асыру болып табылады.

Сонымен қатар Қазақстан Республикасы трансшекаралық суларды қорғау мен пайдалануға байланысты халықаралық келiсiмшарттарды да жүзеге асырады, оның бiрi болып 1992 ж. 17 наурыздағы «Халықаралық өзендер мен трансшекаралық ағын суларды пайдалану және қорғау туралы Хельсинки Конвенциясы» танылады, бұл Конвенцияға Қазақстан Республикасы 2000 ж. 23 қазанда қосылды.

Бақылау сұрақтары:

- 1) Судың құқықтық режимiнiң түсiнiгi мен жалпы сипаттамасы.
- 2) Қазақстан Республикасының Су кодексi және суларды ұтымды пайдалану мен қорғауды қамтамасыз ететiн басқа да заңдар.
- 3) Қазақстан Республикасы су заңдарының мақсаттары мен мiндеттерi.
- 4) Қазақстан Республикасы су қорының түсiнiгi мен құрамы және оның жеке бөлiктерiнiң құқықтық режимi.
- 5) Суды ұтымды пайдалануды және қорғауды қамтамасыз ететiн мемлекеттiк-құқықтық механизми.
- 6) Су қорына меншiк құқығы және оны жүзеге асыру нысандары.
- 7) Суды пайдалану құқығы және оның түрлерi.
- 8) Су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы мемлекеттiк бақылау және сараптама.
- 9) Су объектiлерiн қорғау және судың зиянды әсерiне қарсы күресу.
- 10) Су қорын пайдалану мен қорғауды реттеудiң экономикалық тетiгi.
- 11) Су дауларын шешу тәртiбi және су заңдарын бұзғаны үшiн жауаптылық.
- 12) Траншекаралық суларды пайдалану және қорғау саласындағы халықаралық ынтымақтастық.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексi 09.01.2007 ж.
2. Күлтелеев, С. Т. Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы. Жалпы және Ерекше бөлiмi: оқулық / С.Т. Күлтелеев, Е.Ш. Рахметов. – Алматы : HAS, 2008. – 325 б.
3. Байдельдинов Д.Л. Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы.- Алматы, 2005.
4. Кутьтелеев С.Т. Экологическое право Республики Казахстан: учебное пособие. – Алматы: «NURPRESS», 2011. – 432 с.
5. Қазақстан Республикасының Су кодексi. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 9 шiлдедегi N481 кодексi.

